DE OORSPRONG
DER GRIEKSCHE WIJSBEGEERTE.

Eene geschiedkundige schets
met eene toegift voor vrijmetselaren

door

G. J. P. J. BOLLAND,
HOOGLEERAAR TE LEIDEN.

Wie van iets het begin zoekt, vindt iets anders.

LEIDEN
A. H. ADRIANI
1919.

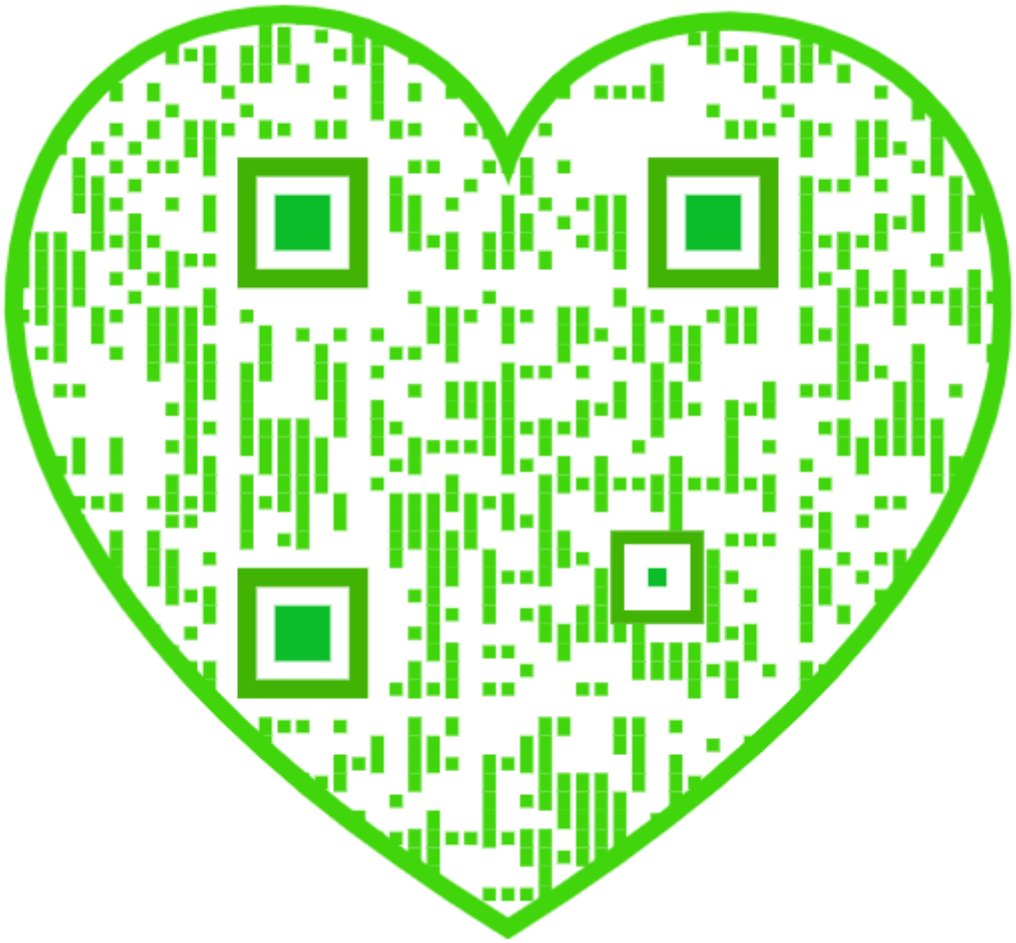

DE OORSPRONG
DER GRIEKSCHE WIJSBEGEERTE.

Eene geschiedkundige schets

met eene toegift voor vrijmetselaren

door

G. J. P. J. BOLLAND,
HOOGLEERAAR TE LEIDEN.

Wie van iets het begin zoekt, vindt iets anders.

1919.

„De landstreek der Chaldeeën," zegt (23 : 6) Ammianus Marcellinus, „is de voedster der oude wijsbegeerte." Dit zal in zekeren zin en tot zekere hoogte nu nog te erkennen zijn. Maar de oude wijsbegeerte is voor ons de Grieksche, en rechtstreeks schijnt deze van de Babyloniërs niet veel te hebben geleerd; ook is de aanvankelijkheid der zaak niet de ontwikkelde zaak zelve, en zal hier bij de Grieken te denken zijn aan mannen gelijk Pherecydes, die (Clem. Alex. Strom. VI) gesproken heeft van een gevleugelden boom, welke als wereldboom een boom der kennis is geweest, waaraan als vruchten de sterren hingen. Want in Babel was alle kennis sterrenkunde; deze werd als kennis van het hoogere geacht, de kennis van het aardsche van zelve mede te brengen. Wat met den boom der kennis meer bepaald sterrekundig is bedoeld geweest, komt nog uit bij Hippolytus van Rome in diens werk (4 : 49) over de secten aan „de gevleugelde as, die midden door de aarde (gaande) beide polen doorboort en het uitspansel wentelt"; deze as zal meteen als de aan Nabó-Hermes-Mercurius geleende 'staf', als kerykeion of caduceus, te denken zijn, waaraan dan de beide slangen de banen van zon en maan zullen moeten beteekenen.

Naar het zeggen (FPhG 3 : 288 b) van Eudemus heeft Pherecydes geleerd, dat vuur en lucht en water tusschen hemel en aarde uit eigen zaad zijn voortgebracht door den Tijd, die het eerste van alles is.

Een echt toonbeeld van het onechte des begins, dat niet meer zaak is van verbeelding zonder meer, en even weinig reeds bedenksel is van zuivere wijsbegeerte; het doet denken aan de zoogenaamd (Hdt 2 : 81) Orphische mysteriën en aan de Perzische magiërs. In de eersten, toch, vinden wij als het hoogste of liever eerste wezen den Tijd weder, en „magiërs," zegt (H. E. 5 : 39) Theodoreet, „noemen de Perzen hen, die de elementen vergoden." Dat deed men trouwens, naar het schijnt, in de Orphische mysteriën ook. Van mysteriën, met hunne beproevingen en inwijdingen, blijkt niet bij de Chaldeeën; ook zegt Eudemus, dat de Babyloniërs het zwijgen bewaren over het eerste begin (of de eerste bron) van alles [1], maar de Orphische leeringen zullen tegen Babylonischen achtergrond onder Perzischen invloed in Klein-Azië zijn ontstaan. Heeft (Hdt 3 : 160) Athene uit Perzië eenen overlooper Zopyrus gezien, Orphici en Pythagoreeën (Suidas 788 a Bekker, Iambl. de Pyth. vita 267) hebben eveneens hunnen Zopyrus gehad; in de 'Bacchanten' van Euripides heet Dionysus [2] de nieuwe god, de vreemdeling, van de Phrygische hoogten in (Klein-)Azië, en ook Ephorus (Diod. 5 : 64) heeft het Orphisme afkomstig geacht van toover- en mysteriepriesters in Phrygië. [3] Het is dan ook niet aan te nemen, dat het Orphische geloof aan vergel-

---

[1]) Philo Judæus Alexandrinus ('de Abr.'15): Χαλδαῖοι γὰρ....τὸν κόσμον αὐτὸν ὑπέλαβον εἶναι θεόν.

[2]) „Cui sacra Orphica putabantur confici": Cicero de D. N. 3: 23.

[3]) De Phrygiërs waren Ariërs, of zoogenoemde Indogermanen; met hen zijn nog de latere Burgondiërs verwant geweest. Want bij Strabo heeten (10:3, 12) οἱ Βερεκύντες Φρυγῶν τι φῦλον.

ding hiernàmaals, met zijn schuldbesef, zijne onthouding van vleesch en zijne behoefte aan reiniging en verlossing, tot de Grieken (D. L. 1 : 5) zoude zijn gekomen uit Thracië; het treft, dat nog bij Origenes (5 : 291 Lomm.) de Cataphrygiër zegt: „kom niet bij mij, want ik ben rein. Eene vrouw heb ik niet genomen en *mijne keel is geen geopend graf;* ik ben een Nazareeër Gods, en drink geen wijn, zooals de anderen." Ook de zoogenoemd (D. L. 1 : 10) Ægyptische leer, dat men Gods gestalte niet kent, dat de sterren vurig zijn en de wereld bolvormig is, dat op aarde alles ontstaan is door vermenging, dat onze ziel na den dood overgaat in een ander lichaam en de wereld ontstaan is om weer te vergaan, zij is wel sinds Cambyses (528—521 v. Chr.) denkbaar in eene Grieksch Ægyptische stad als Naucratis, maar moet toch uit eene meer oostersche gedachtenwereld tot de Grieken gekomen zijn door zoo iets als het Orphisme heen. De oudste godgeleerden, door Aristoteles (983 b) in diens 'Metaphysica' (vgl. Plat. Crat. 402 b) bedoeld, zijn Orphisch, en het Orphische mysterie verraadt misschien nog door het woord 'mysterie' zelf, dat de betrokkene leeringen oorspronkelijk in het Arameesch waren overgeleverd; evenals het Babylonisch in Voor-Azië internationale verkeerstaal was geweest omtrent het jaar 1500 voor het begin onzer telling, deed namelijk omtrent 750 en later het Araméésch als zoodanig dienst. „Arameeën," zegt in zijne 'Joodsche Oudheden' (1 : 6,4) Josephus, „noemen de Grieken Syriërs." En de Joodsche tempelzanger (Ps. 10 : 9, 17 : 12) denkt den 'overmoedige', den onrechtzinnige

van eigen volk, gelijk den leeuw in een mistáár, in eene verborgene plaats, die misschien wel hetzelfde was als het latere μιθρεῖον van Socr. H. E. 3 : 2 en Sozom. H. E. 5 : 7; zulk een 'mistaar' of wel * μιστήρ hebben bij hunne inwijding in Klein-Azië misschien ook Grieken betreden [1], en daarvan hebben zij dan allicht hun 'mystèrion' gemaakt. Want woordkundig aangezien is de samenhang tusschen het μυστήριον en zijne μεμυημένοι of ingewijden niet in orde. 'Magoeseeën' staat eigenlijk voor een Arameeschen meervoudsvorm bij 'Magiër'. En 'Erikepaios' of Erikapaios, een Orphische naam voor het eeuwige Lichtwezen, is eigenlijk onbegrepen weerklank van *Arik anpájjin*, de Arameesche benaming voor 'het groote gezicht'.

Wanneer wij in de 'Vermaning' van Clemens Alexandrinus lezen, dat de Pythagoreeër Alcmæon in de sterren goden heeft gezien, moeten wij wel denken aan Babel. En ook de lijst van tegenstellingen, waarover de Pythagoreeën het hadden naar het zeggen (Metaph. 986 a) van Aristoteles, schijnt van Babylonische afkomst te zijn geweest; alleen staande diepzinnigheid was het niet, wanneer (Diels, FVS^3 1 : 312) het Pythagoreïsme leerde: „overeenstemming ontstaat doorloopend uit tegendeelen; zij is vereeniging van verscheidenheid, eensgezindheid van het oneenige." Te Ephesus heeft Heraclitus beweerd, dat de onzichtbare overeenstemming beter was dan de openbare, en „Plato (D. L. 3 : 64) gebruikt tegenstrijdige be-

---

[1]) Voor de Mithreesche, Orphische en Platonische verbeelding is het ondermaansche een hol; vgl. nog Porph. de A. N. 8, Just. Mart. Dial. 70, Plat. Civ. 7 : 1.

woordingen voor een en hetzelfde; het waarneembare noemt hij zijnde en niet zijnde, de idee niet bewogen en niet verwijlend, en hetzelfde eenheid zoowel als veelheid." „Want terwijl het zich verdeelt, komt het steeds tezamen," zegt hij (Soph. 242 e) op het voetspoor van Heraclitus, die — zijne voorgangers had gehad; oude en meer dan Grieksche wijsheid is het, die naklinkt ook in het Hermetische woord, dat (Parthey, 'Hermetica' 10 : 10) uit tegenstelling en tegendeelen alles bestaan moet, of in het zoogenoemd (Sen. Qu. N. 7 : 27) Stoïcijnsche gezegde, dat de geheele overeenstemming dezer wereld uit wanklanken is samengesteld. Wij hooren het geluid eener kennelijk oostersche openbaring, wanneer het in het, op naam van Plutarchus tot ons gekomene, geschrift 'over Isis en Osiris' (§ 55) kortaf heet: *σύμφωνον ἐξ ἀσυμφώνων τὸ πᾶν*, of nog weer later Plotinus (Enn. 1 : 8,7) leert, dat het heelal noodzakelijkerwijze bestaat uit tegendeelen.

Van Pythagoras zelven (D. L. 8 : 14) is verteld, dat hij het eerst morgen- en avondster zoude hebben vereenzelvigd; het besef, dat zij een zijn, was echter oud Babylonisch. En hebben Grieken Babylonische, of Babylonisch gekleurde, leeringen tusschen 600 en 500 voor het begin onzer jaartelling in Klein-Azië bij Perzen kunnen opdoen, dan is het meteen verklaarbaar, dat Atharwawêda (13 : 1, 56) in Indië en Pythagoreeën (D. L. 8 : 17) in Beneden-Italië het verbod hebben gemeen gehad, naar de zon gewend water te lozen; dat wij dit verbod ook vinden in (v. 727 van) de 'Werken en Dagen' van Hesiodus, beteekent, dat de oorspronkelijk Æolische nalatenschap van dezen

laatste, die (Κύμαν αἰγολιδα προλιπὼν ἐν ναϝι μελαίνᾳ) omtrent 625 v. Chr. zal hebben gedicht, omtrent het jaar 500 van invoegsels is voorzien door den Pythagoreeschen Ioniër Cercops. Cercops heeft (D. L. 2 : 46) willen gelden als een Hesiodus in levenden lijve, en Cercops heet (Clem. Alex. Strom. I) als Pythagoreeër eene afdaling naar de onderwereld te hebben beschreven. Pythagoreïsme was echter eene bijkomstigheid vergeleken met het Orphisme. Door den Syriër Bar Salibi moet later zijn opgemerkt, dat uit Chaldeïsme en (ander) heidendom het Magisme bestaat, en dit met de Chaldeeën de sterren, met (andere) heidenen de elementen vereert; is echter sterrendienst met natuurvereering tot de Grieken gekomen van Klein-Aziatische Magiërs, dan zijn allereerst de zoogenoemd Orphische mysteriën het kanaal geweest. Aan Cyrus (Philostr. Her. 6 : 3-4) zoude eens het Lesbische orakel van het Orpheushoofd hebben toegeroepen: „het mijne, Cyrus, is het uwe!" En de fabel, waarmede (Hdt 1 : 141) Cyrus de Klein-Aziatische Ioniërs en Æoliërs zoude hebben gehoond, als ware hij een visscher geweest, die Grieksche visschen had gevangen, kan eene zinspeling zijn op Orphische vereenigingen als 'Visschersbonden', waarin men allicht had gemeend, als geloofsverwanten bij de Perzen iets voor te hebben; Orpheus zelf blijkt later bij Philostratus den Jongeren ('Imag.' 7 : 2) en Callistratus (Descr. 7 : 1) afgebeeld in Perzische dracht. „Dat in de zesde en zevende voorchristelijke eeuw," zegt dan ook Otto Gruppe in 1887 te Berlijn, „voor de overbrenging van oostersche philosophemen naar Griekenland het Orphisme het

voornaamste kanaal is geweest, dunkt mij tegenwoordig onloochenbaar, en dat met oostersche stelsels de oudere Grieksche philosophie enkele zeer treffende overeenkomsten vertoont, is vaak genoeg uitgesproken." ('Culte und Mythen' 1 : 672.) „Voor de mystieke leer der Orphiek," erkent in 1914 Fr. Boll, „zal de afkomst van de Thracische barbaren wel niet meer zijn vol te houden." ('Aus der Offenb. Johannis' blz. 2.) En M. P. Nilsson te Lund had al in 1911 laten gelden: „Robert Eisler, bij veel, dat hij mis heeft, heeft thans, naar mij voorkomt, met de op dit gebied mogelijke zekerheid in zijn boek over Wereldmantel en Hemeltent aangetoond, dat Orphisme en Ionische natuurphilosophie veel hebben te danken gehad aan de Perzisch Babylonische bespiegeling." ('Archiv für Religionswiss.' 14 : 423-424.) Zoo komen wij met de oudste Grieksche natuurphilosophie en de leeringen der Orphische mysteriën door Klein-Azië heen aan de wieg der later (Plut. v. Pomp. 24 : 3, Stat. Theb. 1 : 719-720) bekend gewordene Mithréésche mysteriën; „la doctrine zervaniste," hebben wij ('Textes et Monuments' 1 : 87) te zeggen met Cumont, „qui s'est développée en Mésopotamie, a dû être influencée surtout par les théories chaldéennes." En, zegt hij (t. a. p. 1 : 75) terecht, „il est difficile de croire qu'il n'y ait pas quelque rapport entre le Temps des mystères mithriaques et celui des orphiques, quoique ce dernier ait été considéré de création récente par les philologues."

„De stam der Magiërs," bericht (15 : 3, 15) Strabo, „is talrijk in Cappadocië." En Basilius de kerkvader weet in eenen brief (n° 258) aan Epiphanius nog te

vertellen, dat „het volk der Magoeseeën..... een zekeren Zarwàn den aanvoerder des geslachts noemt." Hij zegt ook, dat die Magoeseeën van Cappadocië, voor wie Zarwàn het eerst kwam, afkomstig waren uit Babylonië, maar dat hunne leer zelve als Zarwanisme of tijdsvergoding is aan te merken, komt hem daarbij niet in den zin; er waren dan ook niet eens boeken, waaruit hij dit behoorlijk had kunnen leeren. Het Mithreesche Zarwanisme, dat de vrouwen buitensloot, heeft ook geene letterkunde gehad, en al vertelt (1 : 132) Herodotus van de Perzische magiërs, dat zij bij offeranden eene theogonie opzeiden, van de Magoeseeën getuigt Basilius, dat zij geene boeken hadden of leeraren, maar hunne gebruiken van vader op zoon werden overgeleverd. De Orphische ingewijden, daarentegen, hadden sinds de dagen van Onomacritus hunne theogonie op schrift; Euripides, onder anderen, weet, dat zij ('Hippol.' 954-955) heilige schriften hebben, waarvoor zij vereering koesteren, en een drom zelfs van Orphische geschriften is ('Staat' 2 : 7) bekend geweest aan Plato. Van den beginne schijnt het Orphisme, dat — vgl. hier de „cœtus promiscuos mulierum ac virorum" bij Livius 39 : 15 — de vrouwen niet weerde, daarom ook buiten eigen kring op dichters en denkers te hebben gewerkt. Te Athene zoude het in de Grieksche letteren kunnen zijn binnengebracht door Onomacritus, als „onomaclytus Orpheus" misschien door Ibycus bedoeld; overigens bevinden wij ons reeds bij de Ionische natuurphilosophie der Klein-Aziatische kust met het Orphisme in den voorhof der Grieksche wijsbegeerte. Aanvankelijk waren theosophie en philo-

sophie zelfs ongescheiden; Aristoteles mag het groote woord hebben gesproken, dat het de moeite niet waard was, veel aandacht te besteden aan hen, die mythisch hadden geredeneerd [1], van de echte philosophie zelve heeft hij moeten getuigen, dat zij aanvankelijk over alles had gestameld [2], en dit beteekent eigenlijk, dat zijzelve zich had moeten omhoogwerken uit, of ontwikkelen aan, een mythischen ondergrond. Het stamelen was overigens nogal forsch geweest, toen Anaximander leerde: „Begin der dingen is het Oneindige. En waaruit de wezens ontstaan, daaruit gewordt hun ook de ondergang, naar billijkheid; zij betalen elkander straf en boete voor hunne ongerechtigheid naar orde des Tijds." Misschien hebben (vgl. D. L. 8 : 70-73) Anaximander en Empedocles nog rondgewandeld in de kleeding der orpheotelesten; voor goden heeft naar het zeggen ('De Gen. et Corr.' 2 : 6, 6) van Aristoteles Empedocles de elementen gehouden, wat Perzisch was, Mithreesch en Orphisch, en niettemin of juist daarom als opgegevene waanvoorstelling van thans bekeerden is weer te vinden (Gal. 4 : 3. 9, Col. 2 : 8. 20) in het Paulinisme. En de 'Katharmen' van Empedocles doen onmiddellijk denken aan Orphische inwijdingen; dat hieraan geslachtelijke onthouding en wasschingen werden tepas gebracht, erkent Livius 39 : 9, en het is niet te betwijfelen, dat zijne beschrijving der Bacchanaliën met onwaarheid vermengd is door den oud Romeinschen afkeer van vreemde en geheimzinnige eerediensten, die ook de eerste Christenen nog aan

---

1) Περὶ τῶν μυθικῶς σοφιζομένων οὐκ ἄξιον μετὰ σπουδῆς σκοπεῖν. Metaph. 2 : 4.

2) Ψελλιζομένη γὰρ ἔοικεν ἡ πρώτη φιλοσοφία περὶ πάντων. Metaph. 1 : 10.

zwartmakerij heeft blootgesteld. „De sacra van vader Liber," getuigt Servius Grammaticus (bij Verg. Georg. 1 : 166), „hadden betrekking op de reiniging der ziel, en de menschen werden door zijne mysteriën gezuiverd, gelijk met de wan de zuivering geschiedt van het koren." (Vgl. hier Matth. 3 : 12 en Luc. 3 : 17.) De Orphische ingewijden (Hymn. Orph. 84 : 3) zijn als zoodanig daarom voor elkander 'hósioi' geweest en 'katharói', of reinen; 'cathari' waren als gereinigden de ingewijden en deelgenooten aan verborgenheden, die reeds ('Kikvorschen' 335) aan Aristophanes als ὅσιοι μύσται zijn bekend geweest. Later, in de derde christelijke eeuw, hebben van de bereids groote menigte van onzuivere Christenen (Eus. H. E. 6 : 43, 1) in de 'ecclesia catholica' of allemansgemeente allereerst te Rome 'puritani' zich als 'catharen' willen onderscheiden; de spottende herhaling van het woord in de groote gemeente verklaart dan de latere beteekenis van 'afgewekenen en onrechtzinnigen'.

Anaximander (zie Diels, FVS^3 1 : 19 + 24) schijnt te hebben geschreven dat de 'kosmos' of sterrenhemel wentelt gelijk een wiel; ook Herodotus, trouwens, vermeldt (1 : 131) het 'hemelrad'. En naar het zeggen van Dio Chrysostomus (in diens 36ste rede) hadden de Magiërs bespiegelingen over den wagen van Zeus, die bespannen was met vier dravers, welke zich zonder ophouden in een bepaalden kring voortbewogen; daarbij gewaagt hij van Æons rusteloozen kringloop. Dit zal wel de zaak verkeerd voorstellen: Zrwàn (Æon) zal wel de voerman en *Djâws (Ζεύς) de wagen hebben geheeten; in allen gevalle doet hij ons hier denken

aan de gevleugelde Tijdbeelden der mysteriën en de gevleugelde wereldas der door Hippolytus besprokene astrotheosophen. Tegen het geloof aan de wáárheid van het draaien en stilstaan in eenen, of in het algemeen gezegd tegen het erkennen eener eenheid van tegendeelen, heeft Parmenides verzet aangeteekend, en bij „het onoordeelkundige volk, dat zijn en niet zijn voor hetzelfde en niet hetzelfde houdt en aan alles het omgekeerde ontwaart," denkt men meestal slechts aan Heraclitus. Maar gewagende van de 'meening', dat alles ontstaan is en voortbestaat, om te blijven groeien tot het weer een einde neemt, gehoord hebbende van Nacht en Licht en ætherisch vuur en den Æther zelven en van Eros als den eerstgeborene der goden, en nu de 'waarheid' van het eene zijn stellende tegenover eene 'meening' vol van verschillende onbestaanbaarheid, zal Parmenides zijne 'waarheid' wel allereerst in tegenstelling hebben gedacht met waanvoorstellingen in de welbekende en aan velen gemeene theosophie van zijnen tijd, die geene andere was dan die der Orphische vereenigingen.[1] Heraclitus en na hem Empedocles hebben de groote gedachte eener zelfverdeeling van het eene tot zelfvereeniging van het vele met den leerling van Orpheus broederlijk gemeen gehad, al verraadt Empedocles, dat hij zich door Parmenides ten halve heeft laten gezeggen. Orphisch blijkt (Stob. Ecl. 1 : 10, 5) bij 'Linus' en (D. L. 1 : 3) 'Musæus' de leer,

---

[1]) Athenæus tradit (p. 362 e) θίασον vocari τὸν τῷ Διονύσῳ παρεπόμενον ὄχλον. Philo Judæus: τὸν ψυχικὸν ὄχλον. (L. A. 2 : 21.) Vergilius: „thiasos Bacchi". (Ecl. 5 : 30.)

dat alles een is en uit het eene ontstaat, om er zich weder in op te lossen. En Heraclitus (vgl. ps. Aristot. 'over de wereld' 5) heeft het naar het zeggen van Plato in diens 'Gastmaal' (187) almede uitgesproken, dat het eene zich tot vereeniging verdeelt [1]; daarna heeft (Simpl. in Aristot. Phys. 1 : 4) Empedocles eene gematigde verkeeringsleer in vérzen voorgedragen. „Inzooverre op deze wijze het eene pleegt te ontstaan uit het vele en wederom uit de oplossing van het eene het vele voortkomt, inzooverre ontstáát er iets en is ook het bestaan niet blijvend; doordat echter de bestendige wisseling nooit ophoudt, blijven zij (te weten de elementen) onveranderlijk in een kringloop." [2] „De godheid," aldus ('Wetten' 4 : 7) weer Plato, „heeft begin en einde en midden van alle dingen, gelijk gezegd wordt in de oude leer." En dat de oude leer hier de Orphische is, getuigt bijv. de scholiast. Cleanthes zegt (bij Stob. Ecl. 1 : 17) later nog eens, dat alles uit het eene ontstaat, om zich met dat eene te hereenigen; vgl. nog Philo van Alexandrië 'over slachtoffers' 6, Josephus tegen Apion 2 : 22, en 'Paulus aan de Romeinen' 11 : 36.

Heeft in weerwil van Parmenides Empedocles nog van eenen kringloop gesproken, volgens Porphyrius had al Pythagoras beweerd, dat het vroeger gebeurde bij wijze van omloop wederkomt en er niets nieuws is hoegenaamd; „ze zeggen," schrijft reeds (Phys. 4 : 14) Aristoteles, „dat de menschelijke zaken in eenen kring loopen, en de tijd zelf wordt voor eenen kringloop gehouden." De tijd zelf? De kringloop der

---

1) Τὸ ἓν διαφερόμενον αὐτὸ ἑαυτῷ ξυμφέρεται.

2) Αἰεὶ ἐασιν ἀκίνητοι κατὰ κύκλον.

menschelijke zaken is het welbekende bhavacakram der Indiërs, het wordingswiel [1] of rad van noodlot en wording [2] der Orphiek, het wiel van de Noodzakelijkheid [3] der Pythagoreeën, waaraan dan eene onverbreekbare volgorde van oorzaken [4] is mede te denken, doch dat op zichzelf en om te beginnen eene aan de waarneming ontleende en Babylonisch sterrekundige voorstelling is geweest. Die dan tot eene wel zeer omvattende geloofsleer is uitgezet! „Al hetgeen," zegt ('over het noodlot' 3) Plutarchus, „in hemel en op aarde van den beginne met noodzakelijkheid tezamen ontstaat, zal nogmaals net zoo wederkomen, en op nieuw van voren af evenzoo en op dezelfde wijze worden teweeggebracht." En het Hermetisme: „Alle wording van bezield vleesch, van het zaad der gewassen en van elk vergankelijk maaksel zal worden hernieuwd door de noodzakelijkheid en de vernieuwing der goden en den regelmatigen kringloop der natuur." (Parthey 3 : 4.) De Hermetische vernieuwing der 'goden' doet denken aan de vergankelijkheid der goden (Cic. de D. N. 1 : 10, 25) bij Anaximander, en de kringloop der noodzakelijkheid doet zien, dat wij meteen in Pythagoreesch en Orphisch gezelschap zijn. Ook in Perzisch: 'acta disputationis Archelai cum Manete', geschreven in de vierde eeuw, laten (cap. 52) in Mesopotamië den 'Mithreeschen' priester de vraag bespreken, „quomodo animæ discedant et qualiter

---

1) Ὁ κύκλος τῆς γενέσεως. Abels 'Orphica' blz. 246.

2) Ὁ τῆς εἱμαρμένης καὶ τῆς γενέσεως τροχός. Abel 246.

3) Κύκλος ἀνάγκης. D. L. 8 : 14.

4) Εἱρμὸς αἰτιῶν· Pl. Ph. 1 : 28. Εἱρμὸς ἀδιάλυτος· Philo Jud. de Mut. Nom. 23. „Ordo seriesque causarum": Cicero 'de Div.' 1 : 55.

revertantur in corpora"; Cumont 1 : 45. (Vgl. nog Porphyrius 'over onthouding' 4 : 16 en Epiphanius 66 : 55.) „Heeft men," zegt (Simpl. in Aristot. Phys. 4 : 12) Eudemus, „geloof te schenken aan de Pythagoreeën, naar wier zeggen hetzelfde net zoo wederkomt, dan zal ikzelf met mijn stok hier voor u, die daar zit, nog eens weder mijne rede houden, en al het andere evenzoo terugkomen; ook de tijd waarschijnlijk zal dan weder dezelfde zijn." „De wereld beneden," beweert later ('Seepher haz-Zohàr' II 260a) de Joodsche Qabbâlâ, „is gevormd naar het voorbeeld van den wagen boven"; zoo omhoog zoo omlaag, had ook het Ægyptisch Grieksche Hermetisme beweerd. [1] En dit beteekent dan, dat de Pythagoreesche en Orphische leer der zielsverhuizing is op te vatten als anthropologische toepassing van een oorspronkelijk kosmologisch denkbeeld, als vermenschelijkende toepassing van het sterrekundig ontstane Babylonische geloof aan de eeuwige wederkomst van het gelijke; „de Chaldeeën," zegt Sextus Empiricus, „hebben beweerd, dat naar het hemelsche het aardsche zich richt." [2] De Orphische ingewijden zijn overigens overtuigd geweest, dat zij na den dood van den kringloop zouden verlost blijken; „Hermes en Zoroaster," zegt Zosimus de alchimist omtrent het jaar 300 onzer telling, „hebben verklaard, dat het geslacht der wijsgeeren het noodlot te boven is." (Berthelot, 'Alchimistes Grecs' 1888 p. 229.)

---

1) Πᾶν ὃ ἄνω, πᾶν τοῦτο κάτω· tabula Memphitica. „Quod est inferius est sicut quod est superius": tabula Smaragdina.

2) Οἱ Χαλδαῖοι ἔφασαν συμπαθεῖν τὰ ἐπίγεια τοῖς οὐρανίοις· p. 729 Bekker.

„Aan den ætherisch goddelijken pool" heeft de Orphisch onderwezene de nog omtrent 160 ('Tegen de Grieken' 26) door Tatianus als αἰὼν ἑστώς vermelde standhoudende Eeuwigheid gedacht, die onbewust ook den schrijver van Jac. 1 : 17 voor den geest zweeft, wanneer hij gewaagt „van den Vader der lichten, bij wien geene verandering is, noch schaduw van ommekeer". Heeft die eene, of dat eene, in de Orphische gemeenten tusschen 600 en 500 v. Chr. ook al Æon geheeten? Vijf honderd jaar ná Chr. leert 'Dionysius' ('over goddelijke namen' 5 : 4), dat God de æon der æonen is, doch wanneer Damascius (bij Suidas, 413a)[1] in eenen adem van Perzische (= Mithreesche) mysteriën en die van den als Æon bezongen god gewaagt en hierbij schrijft, dat hij niet zeggen zal wie deze is, dan doelt hij op den Orphischen Chronos, den uit het Parsisme der zesde voorchristelijke eeuw afkomstigen Tijd. Philo van Alexandrië ('over Genesis') weet nog niet anders, dan dat er zijn, die den Tijd voor de oorzaak van alles houden, al gewaagt hijzelf ('over naamsveranderingen' 47) van den Æon als het leven der onzienlijke wereld. Eigenlijk namelijk beteekent 'æon' leven, levenskracht, levensinhoud, levenstijd en levensduur; eerst als æon van alles, als æon der æonen, is hij grenzenlooze æon geweest. Als zoodanig is hij het eerst te vinden bij Heraclitus en Empedocles, doch Aristoteles ('Hemel-

---

[1]) De laatste scholarch in Athene, na de sluiting der school door keizer Justinianus evenals Isidorus van Gaza en de Aristoteleskenner Simplicius in 529 uit Athene naar Perzië getrokken op uitnoodiging van Chosroës (= Noesjirwan den Rechtvaardigen), doch in 533 weer naar Ægypte verhuisd.

gewelf' I 279 a) zegt in het algemeen, dat bij de ouden 'æon' goddelijk is bedoeld geweest.[1] „De booze Æon," aldus (Isthm. 7 : 14-15) de dichter Pindarus, „hangt den menschen boven het hoofd, terwijl hij den levensweg wentelt."[2] Als gevoellooze dæmon, namelijk, van het noodlot, welks noodzakelijkheid (Proc. in Plat. Tim. V 323 c) door de Orphische leeraren in Eeuwigheid en eindeloozen Tijd werd medegedacht, gelijk (Photius, Bibl. 81) in het Parsisme eenheid werd geleerd van Zurwàn en Toeval, dat dan ook niets dan verkeerde noodzakelijkheid is. Als áánmerking op het Orphisme zal wel de bewering van Jezua ben Sira (24 : 9) te denken zijn, dat vóór den æon de wijsheid geschapen is door God[3], al kan hier met 'olam eenvoudig ook de wereld zijn bedoeld geweest; uit de dagen van Augustus is dan echter een inschrift weergevonden, naar luid waarvan Quintus Pompejus de zoon van Aulus met zijne broeders Aulus en Sextus een Æonbeeld heeft gemaakt, dat zij te Eleusis hebben opgesteld tot verzekering van de Romeinsche macht en de duurzaamheid der mysteriën. In dat inschrift heet „Æon dezelfde in hetzelfde altoos uit goddelijke natuur bestendig en één kosmos evenzoo, dewelke is en was en zijn zal, begin midden einde niet hebbende, aan verandering niet onderhevig, in alles bewerker van goddelijke en eeuwige natuur"; dicht bij het voetstuk met dit inschrift is de kop gevonden eener slang. Het Mithreesche Zurwànbeeld, dat (Arnob. 6 : 10)

---

1) Αἰὼν θείως ἔρθεγκται παρὰ τῶν ἀρχαίων.

2) Δόλιος γαρ Αἰὼν ἐπ' ἀνδράσι κρέμαται, ἑλίσσων βίου πόρον.

3) Πρὸ τοῦ αἰῶνος ἀπ' ἀρχῆς ἔκτισέ με.

het hoofd van een leeuw had en omwonden was met eene slang, wier kop boven op het hoofd liggende den beschouwer aanzag, heeft geleken op het Orphische Eonbeeld; de onaangename aanblik ook van dit Æonbeeld verklaart dan almede voor een deel het booze van den Æon, die omtrent 475 v. Chr. den dichter Pindarus zal hebben voor den geest gezweefd. Ook de wereldleer van Heraclitus — vgl. hierbij Plat. Tim. 31 b en 37 d-38 e — zal als Æonisme wel Orphisch hebben te heeten, al kunnen wij den oud Orphischen 'Æon' als zoodanig niet rechtstreeks aanwijzen. Dat Heraclitus het meeste aan Orpheus ontleend had, is beweerd door den Alexandrijnschen Clemens [1], en dat de 'duistere' Ephesiër van de Orphische gedachtenwereld inderdaad is vervuld geweest, men moet het wel denken bij zijnen Æon, die altoos jong blijft [2]; den Tijd, die jong en oud is tegelijk, bezingen volgens Proculus (In Tim. IV, 251) als God in de wereld tooveraars, die in dezen wel geene erfgenamen juist van Heraclitus zullen zijn geweest. Ook in de geëvangelizeerde theosophie van Sethiaansche Ophieten wordt (Iren. 1 : 29, 1) de „nooit verouderende Æon" weergevonden, en het gnosticisme heeft zelfs eene veeléénigheid van 'eeuwigheden' gedacht; denkt men als voorbeeld dier veeleenigheid een Orphischen Æon vóór 500, en wel met Arameesch Klein-Aziatischen achtergrond, dan komt men op de gedachte eener vertaling van *'olam,* wereld, dat net zoo geschreven werd als *'alem,* jongeling. „Wat niet onder-

1) Παρ' Ὀρφέως τὰ πλεῖστα εἴληφεν. Strom. VI.

2) Αἰὼν παῖς ἐστι παίζων, πεττεύων· παιδὸς ἡ βασιληίη· Hippol. Ref. 9 : 9.

gaat," vraagt Heraclitus, „hoe zoude daarvoor iets verborgen blijven?" En bedoeld is weer vermoedelijk als opperste hemelgod, of θεὸς ὕψιστος οὐράνιος [1], een oorspronkelijk sterrekundig bedacht doch mythisch verlevendigd poolwezen, „de Tijd, die alles ziet," zooals het (v. 1213) heet in 'Koning Œdipus' van Sophocles; de (noordelijke) hemelpool (Marc. Aur. 7 : 50), of goddelijke ætherische pool, zooals hij (Stob. Ecl. 1 : 2, 12) heet bij Cleanthes, was voor de theosophische verbeelding de plaats, waar boven het wentelende hemelwiel „het alziend oog" (Hymn. Orph. 34 : 8), „het oog der alles ziende gerechtigheid" (H. O. 62 : 1), en zoo dan in zekeren zin „de alziende hemel" (H. O. 4 : 8) in persoon standhield. Zietdaar den theosophischen oorsprong der overigens echt philosophische Aristotelische gedachte, dat het beginsel aller beweging zich niet zelf beweegt [2]; zietdaar ook den achtergrond, waartegen „de altoos rechtop standhoudende God" der Alexandrijnsch Joodsche persoonsverbeelding [3] uitkomt. Zonder persoonsverbeelding lezen wij — zie P. Deussens 'Vier Texten' op blz. 973 — in Indië van beweging en stilstand aan het wiel van den Tijd in de Anugîtâ van het Mahâbhâratam; hemelrad en tijd, sterrenhemel en eeuwigheid, ze behoorden met of zonder persoonsverbeelding voor het aanschouwende denken bij elkander. En wanneer (Tim. 37—38) Plato tusschen tijd en eeuwigheid, tusschen Chronos en

---

1) Hypsistariërs hebben in Cappadocië bestaan ten tijde nog van Gregorius van Nazianzus, die in 374 in eene lijkrede op eigen vader zegt, dat deze vóór zijne bekeering Hypsistariër was geweest.

2) Τὸ πρῶτον κινοῦν ἀκίνητον αὐτό· Metaph. 1012 b.

3) Ὁ ἀκλινῶς ἑστὼς ἀεὶ θεός· Philo Judæus 'over de reuzen' 11.

Æon, leert onderscheiden, is vermoedelijk het achteloos dooreenmengend gebruik der beide woorden in Orphische 'theologie' het gegevene en vooronderstelde, waaraan de Grieksche philosophie zich oefent en ontwikkelt. „De tijd," leert (Tim. 38 b) Plato, „is met den hemel ontstaan." [1] En misschien klinkt hierin weer door of na, dat de Orphische Chronos, de Zrwan der Perzen, levende eenheid was van tijd en ruimte, 'oolaam 'een sooph, 'world without end', het oneindige in zijn geheel, of áls geheel; „de Magiërs," zegt Eudemus, „en geheel het Arische geslacht, zeggen ten deele Plaats en ten deele Tijd voor het gezamenlijke onzienlijke en vereenigde." [2] Aristoteles had ('Hemelgewelf' 1 : 9, 10-11) geschreven, dat de onsterflijke en goddelijke Æon genoemd wordt naar zijn eeuwig zijn en van den heelen hemel het einde is, een einde, dat allen tijd en de onbegrensdheid omvat; de hemel (t.a.p. 2 : 1) heet eveneens ongeworden en onvergankelijk, zonder begin of einde — van den geheelen Æon. Die blijkbaar ook bij hem de 'Maqôm' is der voor-Aziatische oneindigheidsgedachte. In den hemel (of de wereldruimte) is naar zijn zeggen weder de eindelooze tijd te denken, al merkt hij bij gelegenheid op, dat men zoude kunnen vragen, of er tijd zoude zijn zonder ziel, — eene echt philosophische en boven theosophie uitgaande vraag; Plotinus heeft (3 : 7, 10) later met stelligheid geleerd, dat men den tijd buiten

---

[1]) Plotinus: „*hoe* om te beginnen de tijd is voortgekomen, niemand zal wel de muzen, die er toen nog niet waren, aanroepen, om dàt nog eens te zeggen." (Enn. 3 : 7, 11.)

[2]) Οἱ μάγοι καὶ πᾶν τὸ Ἄρειον γένος οἱ μὲν Τόπον οἱ δὲ Χρόνον παλοῦσι τὸ νοητὸν ἅπαν καὶ τὸ ἡνωμένον. (F Ph G 3 : 288-289.)

de ziel niet had aan te nemen. „Wat is het ware," vraagt (Parthey 13 : 6) in Alexandrië de Hermetisch oud gewordene theosophie zelve, om dan te antwoorden met het meer dan verbeeldingrijke woord: „wat voor zichzelf te vatten is." [1] — „Vader, ik zie alles en mijzelven in den geest!" [2] De geest heet hier noûs of bewustheid, en niet pneuma, luchtziel of luchtgeest, de geest, dien de stervende Heer Jezus nog heet te hebben gegeven naar luid van Matth. 27 : 50 en Joh. 19 : 30 [3]; niettemin of juist hierom is het aan te nemen, dat in het aangehaalde 'Hermetische' gezegde de leer der Orphische verborgenheden herzien wordt en voorondersteld blijft. Verbeterd. Want even goed als de echte Grieksche philosophie heeft ook het Hermetisme zijne geschiedenis gehad, en de 'Hermetische' brokken, waarover wij nu nog beschikken, zijn overblijfselen uit eene Alexandrijnsche gemeente, waarin oudere Orphische en Pythagoreesche theosophie met latere Grieksche philosophie meer en meer vermengd was en doortrokken. Bedoeld was met Hermes eene persoonsverbeelding — vgl. reeds Plat. Phileb. 18b — der Ægyptische wijsheid [4], Ægyptische wijsheid, echter, die na de dagen van Amosis II (569—526 v. Chr.) ergens ook Grieksch had gesproken; Herodotus

---

1) Τί οὖν ἀληθές ἐστιν; τὸ αὐτῷ καταληπτόν. Proculus: τὸ πρὸς ἑαυτὸ ἐπιστρεπτικὸν ἀσώματόν ἐστιν. (Inst. Theol. 15.)

2) Πάτερ, τὸ πᾶν ὁρῶ καὶ ἐμαυτὸν ἐν τῷ νοΐ. (Parthey 13 : 13.) Heraclitus: ψυχῆς πείρατα οὐκ ἂν ἐξεύροιο. (D. L. 9 : 7.) Aristoteles: ἡ ψυχὴ τὰ ὄντα πώς ἐστι πάντα. (De An. 3 : 8.) Plotinus: αὐτὸς ὁ νοῦς τὰ πράγματα. (Enn. 5 : 4, 2.)

3) Vgl. bij Euripides ἀφιέναι τὸ πνεῦμα· Hec. 571. Cicero: „animam et efflari dicimus." (D. T. 1 : 9, 19.)

4) „Itaque vocatus sum Hermes Trismegistus, habens tres partes philosophiæ totius mundi." Tabula Smaragdina. „Mercurius ille Trismegistus, magister omnium physicorum": Tertull. adv. Valent. 15.

gewaagt (2 : 138) eenvoudigweg van eenen Hermestempel te Boebastis, en toont zoodoende, dat hij Grieksche vertalingen van Ægyptische godennamen als gangbaarheden vooronderstelt. Vermoedelijk heeft hij — vgl. weer Hdt 2 : 178 + Plat. Phdr. 274c + Diod. 1 : 43. 6 — in eigen persoon Grieksch sprekende menschen Hermes voor Thouth [1] te Naucratis nabij Saïs hooren zeggen; daar zal hij ook zijne óverige Grieksche benamingen voor Ægyptische goden hebben gehoord, Dionysus met Osiris (2 : 42) hebben leeren vereenzelvigen, en in den waan zijn gekomen, dat ook (2 : 171) de Ægyptenaren van 'mysteriën' spraken, om ten slotte te meenen, dat (2 : 81) het Orphische en Pythagoreesche zelf Ægyptisch was.

Schrijft Anaxagoras, dat alles eens is vermengd geweest, doch de geest het heeft geordend, dan heet bereids bij hem die geest niet pneuma of luchtgeest, d. i. 'animus' en 'spiritus', maar noûs of denkgeest, bewustheid, 'mens'. De geest van Anaxagoras is vol inzicht, maar als 'het fijnste en zuiverste' van alles; zoo verraadt weer in de dagen van Pericles de wijsbegeerte te Athene, dat zij het eigenlijk heeft over de tot denkstof bevorderde Orphisch pneumatische of ætherisch geestelijke lichtstof, dezelfde allicht, die nog bedoeld is ook in Indië, wanneer daar een Sâmkhyasûtram (1 : 145) leert, dat de geest licht is. Toch blijft het de vraag, of het Orphische pneuma als Erikepaios, Phanes [2] en Mêtis voor de verbeelding

---

1) Θωύθ· inschrift van Rosette, 50ste regel. Τὸν Θωὺθ Ἑρμῆν οἴδεν ὄντα. Clem. Alex. Strom. I. Ἑρμῆς φ'ἰβι ὁ Τρισμέγιστος· Catal. cod. astrol. græc. I 167.

2) Bij Hdt 3:4 is Φάνης persoonsnaam. Een berg op Chios (Serv. ad Verg. Georg. 2:98) heeft Φαναῖος geheeten, en als Φαναῖος is daar (Macr. Sat.

gesteld, véél minder persoonlijk werd gedacht dan bij Anaxagoras de alles ordenende maar nog fijn stoffelijke Noûs. Minder noëtisch dan de zichzelf denkende, niets uitvoerende en alleen als ideaal werkende Godheid van Aristoteles [1] is het Orphische lichtwezen zeker. Maar zelfs de Stagiriet laat (Metaph. 1074 b) gelden, dat de sterren goden zijn, en den levensgeest zijner psyche of anima, het levensbeginsel en deszelfs warmte laat hij ('over het ontstaan der dieren' 2 : 3) als pneuma komen uit de... sterrestof [2], om daarbij nog te beweren, dat de zuivere bewustheid, het werkdadige denken, het eenige is, wat als het goddelijke in den mensch van buiten binnenkomt [3]; de bedoeling is wijsgeerige verbetering, maar wat verbeterd wordt is de theosophische leer, dat uit het astrale gebied, uit den ætherischen sterrenhemel, het pneuma der ziel afkomstig is [4], — dat behouden wordt, zonder dat het verschil tusschen levensgeest, ziel en bewustheid, tusschen pneuma, psyché en noûs, afdoende

1 : 17, 34) Apollo vereerd; vgl. Hom. Iliad. 19 : 398. Op een der oudste, uit electrum bestaande, Grieksche geldstukken staat als randschrift *Φάνους εἰμὶ σῆμα*, en het is nog de vraag, wat ook bij Diod. 1 : 11, 3 de naam Phanes beteekent; de naam is overigens weergevonden op een der gouden plaatjes uit Thurium en Petelia.

1) *Ἐκ τοιαύτης ἄρα ἀρχῆς ἤρτηται ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ φύσις·* Metaph. 1072 b.

2) *Ἡ ἐν τῷ πνεύματι φύσις ἀνάλογον ἐστι τῷ τῶν ἄστρων στοιχείῳ.* Cfr. de An. 2 : 1. 5!

3) *Λείπεται δὲ τὸν νοῦν μόνον θύραθεν ἐπεισιέναι καὶ θεῖον εἶναι μόνον.* „Hominis intelligentiam, quae quinta pars soli homini concessa est ex *æthere*": de 'Hermetische' Asclepius, 41 : 18. „Humanus autem animus decerptus ex *mente divina*": Cic. D. T. 5 : 38. „Audivi Pythagoram Pythagoreosque ... nunquam dubitasse quin *ex universa mente* delibatos animos haberemus." Cicero 'de Senectute' 78.

4) Cicero: „inflammata anima." (D. T. 1 : 42.) „Sunt autem stellæ natura flammeæ." (De N. D. 2 : 118.) „Animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sidera et stellas vocamus." (S. Sc. 3 : 7.) Vandaar, dat bij den dood de ziel weder ten hemel vaart; „de Æther heeft de zielen opgenomen, de aarde de lichamen," zegt het grafschrift voor de in 432 v. Chr. bij Potidæa gevallene Atheners.

wordt verduidelijkt en opgehelderd. „Wat uit ætherisch zaad is gesproten," zoo had (fragm. 836 Dind.) bijv. Euripides gesproken, „keert naar den hemelpool terug." En dat de ziel uit 'quintessentie' bestaat, heeft ook, getuige Macrobius over Scipio's Droom 1 : 14, de Peripateticus Critolaus geleerd. Bij het woord æther denkt (Meteor 1 : 3, 4) Aristoteles aan Anaxagoras, die, vindt hij, daarmede wel zal hebben gedoeld op het vuur, waarvan de bovenwereld vervuld is, — een Heraclitisch en eigenlijk zelfs theosophisch vuur, waarvoor nog in de vierde eeuw onzer jaartelling eerbied is gevoeld door 'Hypsistariërs' in Cappadocië, en waarvan (vgl. Matth. 3 : 11 en Luc. 3 : 16) Johannes de Dooper zoude moeten hebben gehoord in Galilæa. „Element bij uitnemendheid heet het vuur," heeft (Stob. Ecl. 1 : 10, 16) Chrysippus gezegd, maar de Orphische ingewijden hebben een hemelsch en geen gewoon vuur geroemd, wanneer zij (Orphische hymnen 5 : 4) den Æther „het edelste element" noemden, en wat Aristoteles als ætherleer toeschrijft aan Anaxagoras, is eigenlijk Orphische theosophie geweest. Ætherisch licht en ætherische warmte en levende ziel en denkende geest waren in deze laatste nog een; de sterren waren zichtbare zielen en de zielen onzichtbaar gewordene sterren, en zoo heeft zich dan tot in den Christelijken tijd voor het oog der helderziendheid de ziel als glinsterende gedaante kunnen vertoonen. „Bij ons," vertelt Tertullianus in (§ 9 van) zijn geschrift over de ziel, „is tegenwoordig eene zuster, die de gave heeft ontvangen van openbaringen, die zij bij wijze van geestesverrukking des Zondags onder

de godsdienstoefening ondergaat. Zij houdt gesprekken met engelen, somwijlen ook met den Heer, en ziet en hoort verborgenheden, en de harten van sommigen onderkent zij, en zij geeft geneesmiddelen op aan hen, die dat verlangen. — De ziel, zegt zij onder meer, is mij lichamelijk getoond, en zij leek een spiritus (of luchtgeest), doch niet van nietige en ledige hoedanigheid, maar een, die zich zoude hebben laten vatten, fijn en glinsterend en luchtig van kleur en eene volmaakt menschelijke gedaante."

Ficinus (1433—'99) heeft beweerd, dat het wezen van licht en ziel een was geweest voor Orphici en Heraclitus[1], wat schrijver dezes niet zal ontkennen; bij Joh. Stobæus echter lezen wij, dat de natuur des lichts aan de ziel is toegekend door Heraclides.[2] In allen gevalle hebben in de oudheid de Orphische ingewijden bij ziel en licht en sterren aan den Æther en het ætherische Pneuma gedacht, en waar Aristoteles ('Hemelgewelf' 1 : 2. 10, Meteor. 1 : 3. 4) de leer voordraagt, dat er eene eenvoudige of zuivere en onvermengde uitgebreidheid moet zijn, die zich overeenkomstig eigene natuur in eenen kringloop heeft te bewegen, dat buiten de ons bekende samengesteldheden eene uitgebreide wezenlijkheid, welke goddelijker is dan deze allen tezamen, als het eerste element de wereld vervult van de bewegingen daarboven, daar maakt dit Aristotelische ætherisme duidelijk, dat zelfs de zuiverst Grieksche wijsbegeerte van de

---

[1]) „Ut placet Orphicis et Heraclito lumen nihil aliud est nisi visibilis anima." Marsilius Ficinus de immortalitate animæ 8 : 13.

[2]) Ἡρακλείδης φωτοειδῆ τὴν ψυχὴν ὡρίσατο· Stob. Ecl. I 796.

jaren 500 tot 300 voor het begin onzer telling de kinderlijke voorstellingen van de meer oostersch geblevene theosophie niet geheel heeft kunnen uit- of afschudden. De Stagiriet voegt er zelf bij, dat het bedoelde geloof niet nieuw maar van ouderen afkomstig is. En dit beteekent weder, dat ook in zijne verstandigheid het Orphische geloof, de verbeelding der mysteriën, heeft door- en nagewerkt, dat voor hem de zoogenoemde Æther met zijn ouden naam [1] de stoffelijke natuurlijkheid heeft voorgesteld, waaruit (Pl. Ph. 2 : 6, 2) naar het zeggen der Pythagoreeën de geheele wereld ontstaan was, en die als een even goed onlichamelijk wereldbeginsel onder Orphische ingewijden de eerst en uit zichzelf geborene of goddelijke wereldbewerker Phanes heette, — Phanes, die als het wezen des lichts het wezen ook van de wáárheid was. „Er kome diepte, breedte, lengte, — gláns," heet het (vgl. Eph. 3 : 18) in een wedergevonden Grieksch Ægyptisch bezweringsformulier; wat wordt daarmede bedoeld? Phanes, leert Proculus, is bij Orpheus de zender van het geestelijke licht. [2] „Want het pneuma is de waarheid," getuigt omtrent 140 de Ephesische schrijver van 1 Joh. 5 : 6.

Bij Sophocles zal aan Orphisme te denken zijn, wanneer bij hem ('Trachiniæ' 94) als zonnemoeder de Nacht wordt genoemd; Orphisch klinkt het ook, dat volgens hem alles aan het licht wordt gebracht en in de vergetelheid wordt teruggenomen door den Tijd. De stralende en vurige Phanes is dan ook de Eros of alles vereenigende en aan den gang houdende

---

1) Vgl. bijv. Hom. Iliad. 14 : 288.

2) Φάνης παρὰ τῷ Ὀρφεῖ προϊήτι τὸ νοητὸν φῶς· Abel 176.

wereldliefde in de 'Vogels' (v. 696) van Aristophanes, „Eros, der alles begonnen," nog naar het zeggen der Sirenen in Gœthe's Faust, en die reeds in de door een epischen Cypriër (Iliad. 14 : 153-352) bespotte Orphische theogonie de oorzaak zal zijn geweest van vruchtbaarheid tusschen hemel en aarde. Dat ook Orpheus het had gehad over 'de heilige bruiloft', de bruiloft van Zeus en Hera, getuigt (Abel 243) nog in de middeleeuwen Eustathius van Thessalonica; de Homerische verschálking van Zeus door Hera zal scherts zijn naar aanleiding van het slot der Orphische theogonie, waarin beeldsprakig op den bevruchtenden regen tusschen hemel en aarde was gedoeld. In die theogonie, of ruimer gesproken, in de Orphische theologie, zijn Phanes, Æther en Eros één wezen geweest, en van daar dan vermoedelijk nog in de Johanneesche geschriften (Joh. 4 : 24, 1 Joh. 4 : 8) de vereenzelviging van God, 'geest' en liefde. Heeft Heraclitus tegenóver de Orphische leer als vader van alles den strijd genoemd?[1] „Men wete," zeide hij, „dat de oorlog het gemeenzame en het recht de strijd is, en dat alles in strijd ontstaat en vergaat."[2] Empedocles echter is een Orphisch 'reiniger' geweest, en Empedocles heeft als wereldbeginselen haat en liefde laten samengaan. Aristophanes steekt in Athene met de Orphische vereeniging den draak, wanneer bij hem ('Vrede' 375) Trygæus uitroept „ik moet nog worden ingewijd voor

---

1) Πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστι, πάντων δὲ βασιλεύς· Hippol. Ref. 9 : 9.

2) Origenes tegen Celsus 6 : 42. Naar het zeggen van Chrysippus (bij Philodemus 'over vroomheid') had Heraclitus geleerd, dat de oorlog en 'Zeus' hetzelfde waren; zoo heeft hij Dionysus en Hades vereenzelvigd, d. w. z. eene onverwoestbare levenskracht in den dood gezien.

dat ik sterf," om achterna (832-834) te verzekeren, dat hij bij eene luchtvaart twee of drie overledene zieltjes heeft ontmoet, die op weg waren om sterren te worden.[1] De komieke wijding van Strepsiades in v. 254 en volgende van de Aristophanische 'Wolken' is minder grappenmakerij over de theosophische vereeniging dan over de tusschen 400 en 390 v. Chr. te Athene gepredikte zoogenoemd Socratische doch meer bepaald 'Hondsche' of Antistheneesch vrijzinnige godsdienstigheid. Lid van de theosophische vereeniging is Antisthenes niet geweest; de philosophie uit den Hondshof critizeerde op hare beurt en op hare wijze, maar vrij van theosophische denkbeelden was de Antistheneeër daarom niet. En in een 'protreptisch' of tot opwekking en vermaning geschreven zoogezegd Socratisch tafelgesprek, in de beschrijving van een symposion, een gezellig samenzijn, waarin 'Socrates' boven de lust aan symposiën, aan drinkgelagen, moest doen uitgaan naar hoogere deugd[2], kunnen in den geest van den 'hondschen', meer hoogdravenden dan wijsgeerigen, zedenpreeker wijzen (D. L. 1 : 35) als Thales zegslieden eener theologie en wereldleer hebben geheeten, die in den grond slechts gewijzigde leerstof uit de mysteriën was; natuurbezieling, don-

---

1) Carmen aureum Pythagoreorum: „wanneer gij het lichaam hebt verlaten en in den vrijen æther zijt aangekomen, zult gij onsterflijk zijn, een onsterfelijke 'god', en niet meer sterfelijk." Cicero: „het is duidelijk, dat de zielen bij het verlaten des lichaams naar boven gaan." (D. T. 1 : 17, 40.) Arnobius (2, 33): „ze meenen, dat zij, zoodra ze van de banden des lichaams ontslagen zijn, vleugels erlangen, om daarmede ten hemel te stijgen en naar de sterren te vliegen." Hipparchus est „ausus rem etiam deo improbam: annumerare posteris stellas." Plin. H. N. 2 : 24.

2) De oude leuzen συμπόσια μὴ ἀγαπᾶν (Stob. Flor. 4 : 297 M.) en ἐγκράτειαν ἀ- ει (Stob. Flor. 4 : 296 M) zijn vermoedelijk Antistheneesch.

kere levensbeschouwing, onsterflijkheidsgeloof, zedenpreekerij en matigheidsbepleiting doen in het Hercules en moeite verheerlijkende 'Capucinisme der oudheid', waarin niet toevallig ook van de Perzen nog al sprake zal zijn geweest, onwillekeurig aan invloed van Orphisme en Pythagoreïsme denken, en zoo zeker als de 'Hondschen' geene Pythagoreeën waren, als 'Pythagoristen' zijn zij reeds voor den gek gehouden in de tot ons gekomene tweede lezing der 'Wolken' van Aristophanes. In de Platonische gedachtenwereld kan uit de geschriften van Antisthenes de Orphische werelderos gekomen zijn; hierom zoude dan de Eros van Plato's 'Gastmaal' in 203 d trekken kunnen vertoonen, bij wier voorstelling Plato's tijd- en stadgenooten glimlachend aan den ouderen Socrateslover uit het Herculesgymnasium moeten hebben gedacht. Dat Eros god is, loochent (Strom. 2 : 20) bij Clemens van Alexandrië juist de Cynicus, maar Plato schijnt Antisthenes veel met diens eigene critiek te hebben geplaagd, om hem in alle rustigheid te overtroeven. Antistheneesch theologisch is de beschrijving van hetgeen ons na den dood te wachten staat in het 'Socratische' gesprek 'Axiochus', en van gelijke afkomst vermoedelijk zijn de oudere vermanende schilderingen van de zaken hiernamaals ook bij Plato; aan Orphisch Pythagoreesche bronnen hebben bij dezen onder anderen Döhring gedacht en Dieterich, en inderdaad is al aanstonds de Platonische stelling, dat leeren herinnering is, verhoogde leer uit de mysteriën. Orphisme dus is het, wanneer de Engelsche dichter Wordsworth leert: „our birth is but a sleep

and a forgetting; the soul that riseth with us, our life's star, hath had elsewhere its setting, and cometh from afar." Plato heeft zijne Orphisch theosophische zoowel als zijne Zenonisch Eleatische en Megarisch eristische zijde [1]; in het algeméén gezegd heeft van de theosophie uit en door de theosophie heen de Grieksche wijsbegeerte zich ontwikkeld, om voor en na met voorstellingen van het Orphisme dichterlijke aantrekkelijkheid en stichtelijke vulling te blijven geven aan voordrachten, die op een grooteren kring van belangstellenden waren berekend. Want in de scholen der oude wijsbegeerte was men er diep van overtuigd, dat voor 'het veelhoofdige dier' [2] de zuivere wijsheid niet geschikt was. [3] Overigens blijkt ten slotte met name het Platonisme voor eigene rekening tot oostersche geloovigheid van verbeelding verstandig ontwikkeld èn verlóópen in de Epinomis, het laatste van Plato's geschriften, dat als aanhangsel bij 'de Wetten' na des meesters dood door Philippus den Opuntiër heet te zijn openbaar gemaakt; het is wel eens het Grieksche evangelie van sterrenkunde en sterrendienst genoemd. Het geloof aan de Grieksche goden blijkt vervluchtigd, maar leven en verstand hebben daarboven de sterren, meer bepaald de zeven, die zichtbare goden heeten. Ook zijn er dæmonen of elementgeesten, — watergeesten, luchtgeesten en ætherische wezens; uitdruk-

---

1) Παντα χοῦ γὰρ ὁ Πλάτων παρῳδεῖ τὰ τοῦ Ὀρφέως· Olympiodorus Junior, Abel 245. Ὀρφικοῖς ἑπόμενος μύθοις καὶ οἷον ἐξηγητὴς τῶν ἐν ἀπορρήτοις λεγομένων εἶναι βουλόμενος· Proculus, Abel 232.

2 Πολυκέφαλον θηριόν· Aristo van Chius. „Belua multorum capitum." Hor. Ep. 1, 1:76.

3) Cfr. Plat. Phd 99b, Phdr. 273b, Civ. 494a, Parm. 136d, etc.

kelijk wordt de Æther genoemd als 'het vijfde'. De goddelijke Logos of Rede, die als beginsel der wereldorde wordt vermeld, is van zelf de Noodzakelijkheid, waaraan in de mysteriën de oneindige Æon bij wijze van persoonsverbeelding de wederhelft had, met wie hij het hemelrad wentelde.

Bij Laërtius Diogenes (1 : 5) staat te lezen, dat naar het zeggen van sommigen Orpheus de eerste philosoof was geweest; van Orpheus heeft keizer Julianus (7 : 215) ook de Antistheneesche mythologie, of liever godgeleerdheid, afgeleid. En door het eerste boek (983 b) der Aristotelische Metaphysica (vgl. hier Plat. Crat. 402 b) kan men op de gedachte komen, dat Orpheus, van huis uit als 'de Visscher' eigenlijk de Klein-Aziatische Dionysus zelf en in diens mysteriën de voor hem optredende voorganger [1], eene gestalte geweest is in eene Antistheneesche 'geschiedenis' der oorspronkelijke wijsbegeerte, waarin (vgl. nog Plat. Prot. 316 d) Homerus en Orpheus werden voorgesteld als raadselachtig sprekende wijzen. Het vermoeden moet trouwens rijzen, dat de allegorése waarmede men aan de mythologie tot philosophant geworden is, in de theosophische kringen zelve bereids heeft gewerkt; de gouden keten, bijvoorbeeld, die (Iliad. 8 : 18-22) de Homerische Zeus om den top van den godenberg wil slaan en waaraan dan alles hangen mag, wordt niet alleen bij Plato (Theæt. 153 c d) als beeldspraak voor de alles bij elkander en aan den gang houdende zon en hare bewegingen opgevat,

---

1) Ὀρφεύς, ἅτε τῶν Διονύσου τελετῶν γενόμενος ἀρχηγός, τὰ ὅμοια παθεῖν ὑπὸ τῶν ἰδίων εἴρηται τῷ ἑτέρῳ θεῷ· Proc. ad Plat. Civ. 398, p. 174.

maar later (Abel 196. 201. 205) ook in het Orphicisme geallegorizeerd wedergevonden. Dat de eigenlijke zin der gedichten verborgen blijft voor de rhapsoden, zijn bij Xenophon (Conv. 3 : 6) Socrates en Antisthenes tezamen eens; Plato heeft even weinig als Antisthenes een hoogen dunk gehad van de rhapsoden, maar als Homeruslover volgde hij Antisthenes niet, en hij zal ook wat de beeldspraak betreft tusschen den dichter Homerus en den godgeleerden wijze der mysteriën hebben onderscheiden. In het algemeen gezegd terecht; in de Odyssee doet (8 : 278) Hephæstus de langzame met de ronde boeien denken aan Saturnus [1], den langzaamsten der planeten, waarvan in zuidelijke gewesten de ring voor het bloote oog zichtbaar moet zijn, en ondenkbaar is het niet, dat het in Odyss. 8 : 267—359 verhaalde dichterlijke weerklank is eener mythologische beeldspraak tot aanduiding eener zeldzame planetenconjunctuur. Doch over het geheel had de allegorese, waarmede de leerling van Anaxagoras Metrodorus van Lampsacus juist bij het Homerische epos was opgetreden, geen goeden grond. Dat in de epische versregels een verborgen zin was ontwaard door Antisthenes, weet later (53ste rede) nog Dio Chrysostomus te vertellen, en van Antisthenes (vgl. D. L. 7 : 2-4) moet dan (Cic. de D. N. 1 : 41, 3 : 63, Orig. c. Cels. 4 : 48) de allegorese zijn overgegaan op de Stoïcijnen, om van dezen door het Philonisch Alexandrijnsche

---

[1]) De band des hemels (ζυνδεσμὸς οὐρανοῦ) in den Staat (10 : 14) van Plato is de ecliptica, de (schijnbare) zonnebaan. Philo Judæus 'over vluchtelingen': λόγος δεσμὸς τῶν ἁπάντων. Zeno Citieus: ὁ τοῦ παντὸς λόγος, ὃν ἔνιοι εἱμαρμένην καλοῦσιν. (Stob. Ecl. 1 : 11, 5.) Lucanus: „se quoque lege tenens." (Phars. 2 : 10.)

Jodendom heen tot factor te worden der pneumatisch theologische leeringen over den Heer Jezus; vgl. hier al aanstonds Hd. 18 : 24-25, Hebr. 10 : 1, Rom. 2 : 20, 1 Cor. 10 : 4, Gal. 4 : 22-26, Eph. 5 : 25, en Matth. 13 : 11. 13, Marc. 4 : 11-12. 33-34, Luc. 8 : 10, Joh. 16 : 12. 25, Matth. 7 : 6-7, Rom. 2 : 2. 6, enz.

Onwillekeurige doch betrekkelijk zinrijke beeldspraak heeft gewerkt in de Orphische voorstelling, dat het lichtwezen Phanes en de vurige Eros eenzelfde wereld bewerkend wezen zijn; niettemin of juist hierom (zie Philodeem 'over vroomheid' 11) heeft Chrysippus het kinderachtig genoemd, dat men hartstochten als goden beschouwde, en Seneca zegt (Phædra 195) later, dat de voorstelling van Amor als god verzonnen is door eene vuige en ontucht begunstigende begeerte. Het Orphisme zelf heeft niet precies bedoeld wat het beeldsprakig zeide, bijvoorbeeld wanneer het sprak van het wereldei, waaruit Phanes was voortgekomen, en waarschijnlijk heeft het zijne vereenzelviging van Phanes, Æther en Eros niet veel zinnelijker bedoeld dan de Jezuanen hunne vereenzelviging van God, Pneuma en Agape; duidelijk echter is het ook, dat eerst het wraken van de beeldsprakige ondoordachtheden der 'theologen' de oude philosophie tot philosophie heeft gemaakt. De philosophie is niets, wanneer ze niet critisch is.[1] Duidelijke critiek op de Orphiek is vervat in de opmerking (D. L. 7 : 141) van Chrysippus, dat de tijd onlichamelijk is; de Orphische mysteriën, immers, hadden hunne op de latere

[1]) **Epicteet**: διὰ τοῦτο ἔργον τοῦ φιλοσόφου τὸ μέγιστον καὶ πρῶτον, δοκιμάζειν τὰς φαντασίας καὶ διακρίνειν. (**Diss. 1 : 20, 7.**)

Mithreesche Zrwanbeelden gelijkende Chronosbeelden. En kennelijke overéénkomst met het Orphische vertoont het Stoïsche in het Zeuslied van Cleanthes, dat voor Stoïsche samenkomsten zal vervaardigd zijn, doch aan de door Plato in zijne 'Wetten' 3 : 15 bedoelde lofzangen zijne voorloopers heeft gehad, evenals van navolging blijkt bij de Grieksch Ægyptische Therapeuten, van wie Philo de Jood gewaagt in zijn geschrift 'over het beschouwelijk leven', uit de nalatenschap (Parthey 13 : 17-20) der Alexandrijnsche Hermesgemeente, uit de niet lang geleden wedergevondene 'Salomonische' (= Joodsch theosophische) 'oden', en uit de lofzangen en geestelijke liederen van Matth. 26 : 30, Hand. 16 : 25, Eph. 5 : 19, Col. 3 : 16, Eus. H. E. 5 : 28, 5. Chrysippus heeft opgemerkt, dat de Æther alles en zoo ook eigen vader en eigen zoon was [1]; dat Zeus die Æther is ook bij Cleanthes, ziet men reeds bij Cicero 'over de goden' 1 : 15, 40. Doch dit beteekent, dat bij slot van rekening de Zeus van den Stoïschen lofzang de Phanes is der Orphische hymnen. Even Orphisch is het, dat (t. a. p.) Zeus bij de Stoïcijnen de Noodzakelijkheid heet; de 'wijzen', die volgens Æschylus Adrásteia hadden vereerd [2], waren Orphische 'wijzen' geweest, en Proculus laat (in Plat. Tim. V 323c) Orpheus zelven zeggen, dat de Wereldbewerker, dat is Phanes, Adrasteia tot voedster en de Noodzakelijkheid tot gezellin heeft, om zoo voort te brengen wat wij ons onafwendbaar

---

1) Ἅπαντά τ'ἐστιν Αἰθήρ, ὁ αὐτὸς ὢν καὶ πατὴρ καὶ υἱός. Philo Judæus: ἅτε εἷς καὶ τὸ πᾶν αὐτὸς ὤν. L. A. 1 : 14.

2) Οἱ προσκυνοῦντες τὴν Ἀδράστειαν σοφοί· Prom. 935.

levenslot kunnen noemen.[1] Dat op het voetspoor der Orphische leeraren de Stoïcijnen niet alleen (Cic. Qu. Acad. II 41, Plac. Phil. 1 : 7. 17, D. L. 7 : 156-157) het goddelijk wezen als Æther en gloedrijk Pneuma dachten, maar ook als pneumadeeltje[2] de afzonderlijke ziel en de persoonlijke rede lieten gelden, heeft hen, van Posidonius afgezien, niet gemaakt tot leeraren der zielsverhuizing; Cleanthes heeft (Stob. Ecl. 4 : 90) gezegd, dat de dommen alleen voor het oog van de dieren verschillen, Chrysippus heeft na den dood alleen de zielen der wijzen laten voortduren, en Panætius met name, de eenige Stoïcijn, die (Cic. de Div. 2 : 42, 88) de sterrenwichelarij verworpen heeft[3] en (D. L. 7 : 142) met Aristoteles de wereld onvergankelijk heeft genoemd, heeft ook (Cic. D. T. 1 : 32, 79) de 'Platonische' leer van de onsterflijkheid der ziel verworpen. Doch Orphisch bleven bij de anderen de zich herhalende wereldvervuring en wereldvernieuwing, waaraan zij geloofden op het voetspoor van Heraclitus, die ook al in dien zin van 'verzadiging' en 'verarming' had gesproken; het Epicurisme zelfs, de gangbare vrijdenkerij der latere oudheid, heeft aan de Orphische natuur zijne tol moeten betalen, toen het ('De R. N.' 1 : 74) bij monde van Lucretius „de vlammende wallen der wereld" vermeldde.

---

1) Ὁ δημιουργός, ὡς ὁ Ὀρφεύς φησι, τρέφεται μὲν ὑπὸ τῆς Ἀδραστείας, σύνεστι δὲ τῇ Ἀνάγκῃ, γεννᾷ δὲ τὴν Εἱμαρμένην.

2) Ἀπόσπασμα αἰθέρος· D. L. 8 : 28. Ψυχὴ δ'ἀνθρώποισιν ἀπ' αἰθέρος ἐρρίζωται· de Orphici bij Vettius Valens, een astroloog der tweede eeuw.

3) Op de Stoïcijnen is toepasselijk wat Eusebius (Pr. Ev. 3 : 4) zegt na aanhaling van Chæremon den Stoïcijn over de Ægyptenaren: „alleen aan de sterren schreven zij de oorzaak van alles toe, alles afhankelijk achtende van het noodlot en der sterren verandering en beweging."

Onder Orphischen invloed was ook het Homerische loflied op Demeter vervaardigd, dat kort voor het begin der negentiende eeuw in eene kloosterboekerij te Moskou is weergevonden, en bestemd zal zijn geweest, om te worden voorgedragen in eenen wedstrijd van epische zangers ter gelegenheid der Eleusinische feesten. En invloed der Orphische mysteriën kan hebben bewerkt, dat bijzondere Dionysische bestanddeelen zijn binnengedrongen in de Attische mysteriën, wier onsterflijkheidsverwachtingen anders meer geleken op de Ægyptische. Deze Eleusinische mysteriën, die toegankelijk waren voor alle vrijgeboren Grieken, die als zoodanig verstaanbaar spraken en geen moord hadden begaan, werden voor de toegelatenen in het najaar gevierd, en het feest placht negen dagen te duren. Reinigingsbaden in zee en andere voorbereidende plechtigheden kwamen eerst, en dan werd 'de heilige weg' naar Eleusis bewandeld, waar aan de westzijde het mysteriegebouw stond; op de trappen rondom de binnenruimte was daar plaats voor een drieduizend menschen, en midden in stond een stel zuilen, tusschen welke het mysteriespel van Demeter, de Attische Isis, bij wijze van oud oogstfeest zal zijn opgevoerd. Een onderaardsch gewelf is er niet gevonden; toch moet men na vertooning der Demeterfabel, zooals de Eumolpiden die overleverden, in eene donkere omgeving een zwerftocht hebben gedaan, die besloten werd, doordat de hiërophant deuren opende en 'de heilige zaken' liet zien, waarbij een onverwacht en groot licht opging. Plutarchus, die ons ('over het ophouden der orakels' 22) vertelt, dat bij de inwij-

dingen tot de mysteriën wonderlijke verhalen werden gedaan, zegt ('over vorderingen in deugd' 10), ook, dat bij het opengaan van het Eleusinische heiligdom de binnentredende nieuweling een groot licht zag, en Dio Chrysostomus getuigt in zijne tiende rede, dat dit licht op de duisternis volgde. Van den Eumolpide, die als hiërophant optrad, zal men bij wijze van heimelijke voorlichting hebben vernomen, hoe men na den dood aan de gevaren hiernamaals had te ontgaan en in de andere wereld den weg had te vinden, om te komen in de eeuwige gelukzaligheid; was dit niet ontleend aan, of navolging der Orphische mysteriën, dan mist het duidelijken achtergrond. (Vgl. hier Arnob. 2 : 62 en 2 : 13, Origenes tegen Celsus 6 : 31, Iren. 1 : 21. 5, Macr. S. Sc. 1 : 12, Parthey's Hermetica 1 : 24, enz.)

„Van Orphici en dat slag van volk, Heracliteeën en Sophisten," heeft in 1863 met verachting H. Steinthal gesproken op blz. 96 van zijne Geschiedenis der taalkunde bij Grieken en Romeinen; wij voor ons deel zullen enkel zeggen, dat kinderlijkheid onontwikkeldheid is en theosophen geene ontwikkelde philosophen zijn. Terecht heeft overigens in 1888 Otto Kern geschreven, dat door den beschrijver van de geschiedenis der Grieksche wijsbegeerte de Orphici niet meer zouden mogen worden achteruitgezet, dat zij hunne plaats daarin even goed hadden verdiend als de Pythagoreeën, en dat zij die in genialiteit en kloekheid van gedachten zelfs hadden overtroffen: 'Archief voor geschiedenis der wijsbegeerte', I 506. Dat men zich met het verband tusschen Orphiek en

philosophie eerst in den jongsten tijd heeft ingelaten, merkt Ed. Meyer op in zijne Geschiedenis der Oudheid 2 : 752; hijzelf is van oordeel, dat de Grieksche ontwikkeling der zesde en vijfde eeuw, met name die der wijsbegeerte, zonder degelijke kennis der Orphiek in het geheel niet is te begrijpen. (T. a. p. 2 : 735.) En in 1904 getuigt de heer R. H. Woltjer op blz. 131 van zijn academisch proefschrift over Plato als beoordeelaar der voor-Socratische wijsgeeren, dat in het algemeen genomen de geleerden van den jongsten tijd de kennis der Orphische leeringen tot het begrip der voor-Socratische wijsbegeerte zeer dienstig achten; wij kunnen er voor eigene rekening bijvoegen, dat 'in het algemeen gezegd' uit en aan de Orphische leeringen de Grieksche wijsbegeerte zich heeft ontwikkeld. Zij heeft zich 'eruit' ontwikkeld, inzooverre de theosophische leeringen als vernomen en opgenomen inhoud te vooronderstellen zijn; zij heeft zich 'eráán' ontwikkeld, inzooverre die inhoud niet inhoud is gebleven van geloof, maar verwerkt, doordacht en opgeheven is. De echtste philosophie der oudheid is daarom bij slot van rekening de eenzijdig skeptische geweest; Sextus Empiricus was ten minste de theosophie geheel te boven, juist inzooverre hij niets overhield.

Wie de philosophie zoekt aan haar begin, vindt slechts theosophie. En waar zij inzinkt, verschijnt de theosophie opnieuw, nog wel van binnen en van buiten; de Grieksche philosophie is uit en aan de theosophie ontloken en zij is erin en eraan vergáán· Vergaan is zij in eigene kindsch gewordene oudheid;

zij is vergaan ook 'aan' eene nieuwe, die uit de oude nog eens weder geboren was. Want dezelfde Grieksche theosophie, die door het Christendom verdwenen is, vormt ook den ondergrond, waaruit zich de christelijke leer, zoowel als de oudere philosophie, heeft omhooggewerkt; terecht heeft Eusebius de Christelijke leer zelve eene nieuwe theosophie genoemd, en het is niet toevallig, dat bij verdwijning van het Christendom door vervluchtiging van boven de theosophische ondergrond der oudheid op andere wijze nogmaals bovenkomt. De gewone mensch wil iets te verwachten hebben hiernamaals; de Joodsche verwachting echter, die men in Rome voor de oorspronkelijke of Alexandrijnsche als de echte in de plaats had gesteld, vindt bijna geene geloovigen meer, en verzwakt in de kerk de andere, waarom het eigenlijk te doen was; nu komt iets nieuws boven, dat oud blijkt. Een inschrift voor Antiochus van Commagene 69-34 v. Chr. heeft de woorden, dat „het lichaam, naar de hemelsche zetels van Zeus Oromazd de bij God geliefde ziel opgezonden hebbende, tot in de oneindige eeuwigheid zal blijven slapen." En in het oude Grieksche grafschrift van de Christin Evaristia wordt gezegd: „het vleesch ligt hier; de ziel, die vernieuwd was door den geest (het pneuma) van Christus en een engelachtig lichaam had aangenomen, is met de heiligen opgenomen in het hemelsche rijk van Christus." Nog doet de Heidelbergsche catechismus vertrouwen, „dat mijne ziel na dit leven van stonde aan tot Christus haar hoofd zal worden opgenomen." Maar een Oudchristelijk grafschrift uit Como zegt in het Latijn: „ik be-

zweer u allen ... bij den Heer en den vreeselijken dag des oordeels, dat gij nooit dit graf laat schenden, maar dat het worde behouden tot aan het einde der wereld, opdat ik zonder hindernis in het leven kan terugkeeren, wanneer hij komt, die levenden oordeelen zal en dooden." Sinds 15 Januari 1911 heeft in de 'Heraut' Dr. A. Kuyper beweerd, dat nog niemand in den hemel is of in de hel, maar alle overledenen zich in een tusschenverblijf bevinden tot aan de opstanding der dooden en de wederkomst van Christus; de leer zelve geeft ten laatste den doodsteek aan de hoop. En de troost zoekende verbeelding der velen keert zich als van zelve tot de zelve eigenlijk troostelooze leer van de zich herhalende wedergeboorte, die op het voorbeeld der oude mysteriën in de theosophisch evangelische kringen van Alexandrië oorspronkelijk met de hemelverwachting was samengegaan. (Iren. 5 : 31. 1, 1 : 25. 4, 2 : 33. 1, Hippol. Ref. 6 : 26, 7 : 32, Orig. 6 : 336 & 7 : 47 Lomm., cett.)

„Sedert de zesde eeuw v. Chr.," zegt in 1907 H. Diels op blz. 41 eene 'Philotesie' voor P. Kleinert, „heeft zich onder aansluiting bij den inheemschen Dionysusdienst eene mystiek ontwikkeld, die in vele opzichten voorloopster schijnt van Christelijke leer en Christelijk leven; de geheime leer der Orphici, zooals die onder Pisistratus en de Pisistratiden te Athene door de profeten uit den kring van Onomacritus letterkundig is vastgesteld en tot eeredienst is ingericht, gelijkt in de kernpunten op den godsdienst des kruises als geen andere voor of naast haar opgekomen godsdienstvorm." Had zich de Orphische

leer ontwikkeld aan een 'inheemschen' Dionysusdienst? De naam zelf reeds zal wel gekomen zijn uit Azië, en in het oorspronkelijk Homerische of Æolische epos zal Dionysus nog niet zijn genoemd; de Ilias noemt hem in 6 : 132. 135 en 14 : 325, doch reeds de Glaucus-episode, hoewel nog in het Æolisch te denken, is van latere redactie, en de verschalking van Zeus bij 'Homerus' moet reeds met het oog op het slot der Orphische theogonie zijn gedicht. In de 'Bacchanten' van Euripides heet hij de nieuwe god uit Phrygië. Maar dit neemt niet weg, dat Diels terecht spreekt van gelijkenis tusschen Orphiek en Evangelie. En in dit verband is dan allereerst te bedenken, dat (Suidas 413a Bekker) de Orphische en Mithreesche mysteriën aanhangers hebben gehad in Alexandrië, waar Grieksche Joden, met het oog ook op eene gelijktijdige Hermesgemeente, na de verwoesting van Jeruzalem (Hd 6 : 14) het uit allegorese gehistorizeerde evangelie van den 'Nazoreeschen' Jezus hebben voortgebracht; „in het boek, dat de Wijsheid van Salomo heet," zegt ('Over het Godsrijk' 17 : 20) Augustinus, „wordt het lijden van Christus op het duidelijkst voorspeld," en de 'Salomonische' wijsheid, die in Sap. 2 : 12-20, 3 : 7, 5 : 3-5, inderdaad als Evangelie verhoogde geschiedenis geworden blijkt, is Joodsch Alexandrijnsch. Hermes, Orpheus, Mithras, een verhoogde Mozes en de Heer Jezus hebben in de eerste eeuw onzer jaartelling allen in Alexandrië hunne vereerders gehad, waarmede dan verklaard is, dat de schriftuur des Nieuwen Verbonds de taal spreekt der mysteriën. Ptolemæus Philopator (222—205) had eens het bevel

uitgevaardigd, dat allen, die op het land wijdingen toedienden voor Dionysus, οἱ κατὰ τὴν χώραν τελοῦντες τῷ Διονύσῳ, in Alexandrië hadden te verschijnen, om daar op te geven, van wien zij den eeredienst hadden, en wel drie geslachten terug; ook moesten zij onderteekend en verzegeld hunne liturgie, τὸν ἱερὸν λόγον, inleveren. En uit eene in den grond Orphisch theosophische vereeniging zal zich in het Alexandrië van de eerste eeuw onzer jaartelling eene afdeeling van zoogenoemd Nahasseensche of Ophitische Joden hebben ontwikkeld of afgescheiden, de oorspronkelijke evangelische verlichten of gnostieken, die van een slangsymbool voor het oneindige niet afkeerig waren, de Joodsche schriften uitlegden als beeldspraak, den Joodschen wereldmaker niet meer als het Opperwezen lieten gelden, en na het jaar 70 hunne allegoremen tot een evangelie van den heiland Jezus hebben gehistorizeerd. Ze beweerden, getuige Hippolytus van Rome in diens werk over de secten, dat hunne leer omtrent het verledene en tegenwoordige en daarbij gelukzalige verborgene doch niettemin openbare wezen, den inwendigen mensch, het gezochte hemelrijk, bevestigd werd niet enkel door de mysteriën van 'Assyriërs', maar ook van Phrygiërs; de gemeenschap van het heilige Pneuma (Phil. 2 : 1, 2 Cor. 13 : 13) der Christenen, dat reeds in Is. 63 : 10 en Ps. 50 : 11 Sept. zijn Griekschen naam zal hebben ontvangen van Joden, die met 'pneumatische' theosophie hadden kennis gemaakt, komt dan ook uit tegen de Orphische en Pythagoreesche overtuiging, dat (D. L. 8 : 28) de menschelijke ziel deel heeft aan, of deel uitmaakt

van, den goddelijken Æther. Naar het zeggen der Ophieten (Iren. 1 : 29, 3) was in den nooit ouder wordenden Æon Autogenes te denken, de door zichzelven ontstane, uit wien de voorbeeldelijke mensch Adamas was voortgekomen; „de Nahassenen," zegt (Secten 10 : 9) Hippolytus, „noemen de eerste bron van alles Mensch en tevens Zóón des Menschen." Vergelijk den eenen mensch, die 'knaap' Gods en bewerker der wedergeboorte heette in de Hermesgemeente: Parthey 13, 4; vergelijk ook den eersten mensch, die de hemelsche mensch is, volgens Philo den Jood van Alexandrië: 'Over wereldbewerking' 46 en 'Over wetsallegorieën' 1, 12. De Orphische Phanes was eigen Vader en eigen Zoon als eenheid van het Pneuma [1], en „de heilige boeken van Hermes over den verlichten mensch en diens wegwijzer den zoon Gods" worden (Berthelot 232) nog genoemd door latere alchimisten; het Nahasseensche evangelie heeft als waren 'opvolger van Mozes' den zoon Gods ten tooneele gevoerd en (Epiph. 62 : 2) eene goddelijke drieëenheid geleerd, die de kroon en de zwakte van het Christendom is gebleven. Uit het oorspronkelijk Alexandrijnsche en zoogenoemd Ophitisch evangelische gnosticisme zal (Iren. 1 : 30, 15) omtrent 125 de gnosis van Valentinus zijn voortgekomen, toen in de groote Jezusgemeente van Rome de sleutel der kennis (Luc. 11 : 52) reeds bijna niet meer te vinden was.

Bij Euripides blijkt in (v. 486 van) diens 'Bacchan-

---

[1]) Pneuma is (D. L. 9 : 19) de ziel reeds omtrent 525 v. Chr. genoemd door Xenophanes; vgl. hiermede het profane pneuma der winden, waarvan (7 : 16) omtrent 444 Herodotus gewaagt.

ten', dat de plechtigheden voor Dionysus zelden gebeurden overdag; dit bevestigt bij voorbaat de „nocturnos cœtus" van Liv. 39 : 15 en doet bij de Christenen denken aan het heilige nacht- of avondmaal. „Gij schijnt ons voor te gaan gelijk een stier," zegt voorts (v. 920, vgl. v. 1159) de betooverde Pentheus tot Dionysus, wiens stierhorens (v. 99) ons doen denken aan de godenbeelden van Babel en Assoer, aan het gehoornde gezicht, waarvan Hiëronymus in Exod. 34 : 30 heeft gelezen, en aan Alexander den Grooten, die in de Arabische overlevering nog altoos „dhû 'l Qarnain", hij met de horens, heet. En heeft men — zie Abels Orphica blz. 233 — zelfs orgia gevierd, wier deelgenooten den Dionysischen stier verscheurden, dan is het eten van diens vleesch als een middel beschouwd tot erlanging van levenskracht en onsterflijkheid, waarvan wij in Joh. 6 : 53—56 eene evangelisch verhoogde voorspiegeling lezen. Vleesch daadwerkelijk eten (Eurip. Hipp. 965, Plato de Legg. 6 : 22) deden reeds de Orphische ingewijden even weinig als de oorspronkelijke Jezuanen. Maar „Dionysus," zegt (Abel 234) Proculus, „heet bij de theologen vaak ook wijn"; „sommigen," heet het in de 'Clementijnsche Petrushomiliën' 6 : 9, „maken van Dionysus eenen wijnstok." En wie denkt hier niet aan Joh. 15 : 1? Dat toch al niet echt meer is! Dat de zaligheid hiernamaals niet werd geacht zich zonder wijn te verwerkelijken in het Orphisme, ziet men (vgl. 364 e) in Plato's Staat 363 cd, waar het *συμπόσιον τῶν ὁσίων*, evenals de *συμπόσια εὐμελῆ* van 'Axiochus' 371 d en de „voluptates vini et epularum" van Liv. 39 : 8,

den achtergrond laat zien van Matth. 22 . 1—14 en van het feestmaal, dat God in de komende wereld aan de vromen zal geven naar luid van den Talmoed; voorts echter doet het Orphisme hier denken aan den heiligen maaltijd zónder wijn, die volgens Philo van Alexandrië in § 9 van diens geschrift 'over het beschouwelijke leven' — vgl. hier de Essenen bij Josephus 'over den Joodschen Oorlog' 2 : 8. 5 — door Joodsch theosophische 'Therapeuten' is gevierd in de buurt van Alexandrië.[1] En dat brengt ons geleidelijk tot 'het heerlijke maal', den 'maaltijd des Heeren', in 1 Cor. 11 : 20, die wel reeds door diezelfde 'Therapeuten' ter eere van den Therapeut of geneesheer en heiland Jezus vóór deszelfs menschwording zoude kunnen zijn gevierd. Oxyrhynchuspapyri uit de tweede eeuw hebben uitnoodigingen aan het licht gebracht, om te komen *δειπνῆσαι εἰς κλίνην τοῦ κυρίου Σαράπιδος*, of mede aan te liggen bij den disch van den Heer Sárapis, en overeenkomst tusschen de ritueele maaltijden van Chrestenen en Mithravereerders, die op geheimzinnige wijze immers ook den Zóndag gemeen hadden, erkent (Apol. 1 : 66) midden in de tweede eeuw te Rome Justinus de Martelaar; wat hij dan heeft moeten houden voor een guichelspel van booze geesten, zullen wij geschiedkundig het verwante oudere hebben te achten. In een Grieksch Ægyptischen brief (pap. Par. 47) zegt 'Apollonius tot Ptolemæus': „wanneer ge ziet, dat we kunnen behouden worden, laten wij ons

1) *Θεραπευταὶ Θεοῦ γεγόνασιν, οὐ ζῷα καταθύοντες, ἀλλ' ἱεροπρεπεῖς τὰς ἑαυτῶν διανοίας κατασκευάζειν ἀξιοῦντες·* Philo quod omnis probus liber § 12. Epiphanius (p. 120): *Ἰησοῦς κατὰ τὴν ἑβραϊκὴν διάλεκτον* (sic) *Θεραπευτὴς καλεῖται, ἤτοι ἰατρὸς καὶ σωτήρ.* Vgl. Matth. 1 : 21.

doopen," *κἂν ἴδῃς ὅτι μέλλομεν σωθῆναι τότε βαπτιζώμεθα*, en Mithreesch (Tertull. de Bapt. 5) is ook de doop geweest; Mithreesch echter was met name een mystieke maaltijd, waarbij ronde broodjes werden genuttigd, die ieder geteekend waren met het zonnesymbool, een kruis. Brood en water blijken bij Justijn Mithreesch, en een gekuischte of meer Mithreesch dan Orphisch theosophische maaltijd met brood en water, een maaltijd waarin dus het aquariaat zoowel als het vegetariaat tot eere kwam, was waarschijnlijk oorspronkelijk het heilige nacht- of avondmaal ook van den Jezuaanschen eeredienst des kruises in Alexandrië. In Rome (vgl. Matth. 11 : 18—19) is er de wijn weer bijgedaan. En in den zin van meerdere vrijgevigheid, eene vrijgevigheid, die in eene allemansgemeente niet te vermijden was, heeft men daar de lezingen van het Evangelie veranderd ook wat betreft het vleesch eten; 'Paulus' weet aan de Romeinen 14 : 21 nog geene machtiging tot zoo iets op te geven, doch na verschuiving van den kruisdag heeft de Heiland zelf toen plechtig verlof moeten verstrekken door het eten (Luc. 22 : 15) van een laatste paaschmaal in eigen persoon. De kruisdag zelf werd hierdoor wel bedacht onmogelijk, doch mogelijk werd — zie Epiphanius 30 : 19. 22 — voor een angstig geweten een goede maaltijd. Het oorspronkelijke of gnostieke en Alexandrijnsche of zoogenoemd Ægyptische evangelie, dat omtrent 75 jaar na het begin onzer telling zal ontstaan zijn, is een evangelie geweest voor aanvankelijk Joodsch theosophische zelfverstervers, zelfverstervers, die overtuigd waren, dat met de verwoes-

ting van den tempel de Joodsche wet van Mozes door den god van Mozes zelven was afgeschaft; het was een verhaal, waarin (vgl. Hebr. 4 : 8) 'de ware Jozua' of opvolger van Mozes voorging in geslachtelijke onthouding en in onthouding van vleesch en wijn. De Romeinsche evangelie-lezingen, zooals die in de beschrijvingen naar 'Matthæus, Marcus en Lucas' voor ons liggen, hebben er tusschen 125 en 150 voor gezorgd, dat een navolger van Christus, een kruisdrager, zich in alle vroomheid kan gerechtigd achten tot het eten van vleesch en het drinken van wijn niet alleen, maar ook — vgl. nog met den evangelischen raad in Matth. 19 : 12 den evangelischen last in Matth. 19 : 4-6 — tot medewerking aan wettige of wettelijke instandhouding van het blijvend zondige geslacht. En dezelfde evangeliebewerking, aan Paulus nog niet bekend, doch voor ons het laatste avondmaal des Heeren tot een paaschmaal makend, heeft den onbegrepen 'Nazoreeschen' Jezus der oorspronkelijke lezing tot eenen Jezus gemaakt uit Nazareth; het Alexandrijnsche evangelie, eerlang als 'het evangelie der Ægyptenaren' uitgestooten, is nog 'het' Evangelie geweest voor den schrijver van de leerrede, bekend als tweede Clemensbrief, en bij de Nahassenen is het in Rome nog omtrent 222 in eere geweest, maar in de groote gemeente, in de 'ecclesia catholica' der toonaangevende hoofdstad, is het met spoed verdrongen en verduisterd.

LEIDEN, Juli 1919.

TOEGIFT.

('De Boeren' van Grashof.)

Al werd ons, zoo lezen wij bij Plato in diens 'Euthydeem' (288e), zonder moeite en zonder gegraaf in de aarde alles tot goud, al konden wij goud maken van de steenen, indien wij er geen gebruik van wisten te maken, had het geen nut. Losweg wordt hier dus melding gemaakt van de denkbaarheid eener goudvervaardiging, en men zal daarbij te denken hebben aan Ægyptische wijzen van doen; reeds omtrent Plato's tijd vermoedelijk hadden Ægyptische goud- en zilversmeden, bekend met het mengsel van goud en zilver, dat bij de Grieken elektron, wit goud of 'ongemerkt' goud (χρυσίον ἄσημον) heette, mengsels van goud en zilver stelselmatig niet alleen leeren vervaardigen, maar ook bedrieglijk leeren nabootsen, en op den duur zijn zij zelve gaan gelooven aan de mogelijkheid, om door bijzondere handgrepen en met de hulp van hoogere machten der natuur niet alleen schijnzilver en schijngoud maar het echte zilver en het echte goud van mengsels te vervaardigen. Ziedaar de werkelijkheid en het droombeeld der oude Chemische of Ægyptische kunst, het groote werk dus ook van 'alchimie' bij latere zoogenoemde Arabieren. Omtrent het jaar 300 onzer telling noemt dan echter de Hermetische Zosimus als hoofdzaak en 'Mithreesch'

mysterie een geheimzinnigen steen, die géén steen, onbekend en welbekend, waardeloos en kostelijk, geene gave en góddelijke gave heeft te heeten, het eene, zegt hij, dat in onze werkzaamheden meer vermag dan stoffelijkheid; ziethier de woorden zelve. „Na droging in de zon, bekomt gij het onmededeelbare geheim, dat geen der profeten heeft durven openbaren met het woord; alleen door hunne wenken hebben zij het aangeduid. Want zij hebben dit (geheime præparaat) in hunne donkere geschriften den *hoofdsteen* genoemd, die *geen steen* is, den onbekenden, die bekend is aan allen, den waardeloozen, die veel waard is, den ongegevene, die eene gave is van God; ook ik zal hem loven als den ongegevene en door God gegevene, den eenigen, die in onze werkzaamheden beter is dan de stoffelijke. Want dit is het middel, dat de kracht heeft, het Mithreesche geheim." (Berthelot en Ruelle 2 : 113.)

Het mithramysterie placht te worden gevierd in een heiligdom, dat spelæum of spelonk en hol heette, en als zoodanig de wereld verbeelden moest; de nieuweling werd geblinddoekt en aan beproevingen onderworpen, en er waren zeven graden van inwijding, wat ten onzent allicht het interessantst zal worden gevonden door de ouderwetsch souvereine prinsen van het Rozekruis. Elkander noemden de Mithreesche ingewijden broeders; zusters werden niet toegelaten. Doch de stéén, die steen der oude wijzen? In de groote bibliotheken is velerwege nog een Duitsch en zoogenaamd nog alchimistisch boekje te vinden van 1623, dat in 1687 onveranderd is herdrukt, vroeger

nogal bekend is geweest en in verband wordt gebracht met den in 1623 overleden rechtsgeleerde Johannes Grashof uit Straalsund, die syndicus van den aartsbisschop van Keulen en medewerker van landgraaf Maurits van Hessen moet zijn geweest; op het titelblad wordt het aangekondigd als „Aperta arcana arcani artificiosissimi, of geopende en *openstaande kast van des grooten en kleinen boers* allergrootste en kunstigste *natuurgeheimenissen*, mitsgaders de rechte en waarachtige physica naturalis rotunda, door een cabbalistisch chymisch gezicht heel verstaanbaar beschreven, en eene waarschuwingsinstructie met bewijs tegen allen, die anderen valschelijk persuadeeren, het aurum potabile buiten de tinctuur van het universaal des philosophischen steens per se in minder tijd te vervaardigen." De stukken beslaan onderscheidenlijk blz. 1—115, 117—201 en 202—227 (236), en op blz. 116 treft eene figura cabbalistica, waarin het alles verlevendigende en vergeestelijkende wereldvuur, dat in de oudheid als Æther en Pneuma gedacht en als Phanes verpersoonlijkt was, door eene duif heen eenen grijsaard met langen baard bestraalt, die als werkmeester met de voeten op den grond staat, den passer in de eene, den winkelhaak in de andere hand, terwijl in eenen kring om hem heen zon, maan en vijf planeten een kleinen en waarschijnlijk aardschen binnenkring bestralen, die een nog kleineren en vermoedelijk menschelijken kring omsluit, waarvan de aardkring de wortels inhoudt, en waaruit vlammen opstijgen in de richting eener kleine zespuntige ster, die tegen het lijf des grijzen werkmeesters uitkomt.

„Wat deze tractaatjes aanbelangt, zijn de eerste twee geschreven door een doctor juris, zooals erin wordt gemeld. Verneem ook, dat ze moeten betiteld worden *de Boeren*, de groote en de kleine, en deze de Lelie onder de Doornen. Het andere is wel te voren aan den dag gekomen, maar zeer verkeerd, onjuist en met de helft uitgelaten, zooals gij bij vergelijking zult bevinden; de schrijver ervan heet in een Latijnsch exemplaar Franciscus Grellius." Aldus de voorrede, *de Boeren* verdeelende en het derde stuk buiten beschouwing latende; bij den schrijver zelven heet het eerste stuk (op blz. 40) „het tractaat van den Boer" zonder meer. „Mijn Boer is mijn tractaat," zegt de schrijver (op blz. 34) zelf. Naar het zeggen van wijlen H. Kopp ('Die Alchimie' 2 : 230) had in 1617 het oorspronkelijke geschrift van Grashof *de Kleine Boer* geheeten; de kleine boer, zegt dan op blz. 56 in het Maçonniek Weekblad van 26 Januari 1918 br.·. H. L. Vernhout te Delft, heeft het particulaar, dat tijdelijk een bijzonder metaal, de groote boer het universaal, dat álle metalen, in goud kan omzetten. Maar daarvan staat in de stukken niets.

Terecht maakt br.·. Vernhout de opmerking, dat naar luid van de voorrede de schrijver zich met alchimie niet práctisch heeft bemoeid, dat hij geen handenarbeid heeft verricht; hij voegt er niet bij, dat de schrijver doet aan goudmakerij, gelijk zijne nakomelingen de vrijmetselaren den tempel der wijsheid bouwen. Grashof zegt (op blz. 110), dat de mensch terecht genoemd wordt mikrokosmos, dat is de kleine wereld, en in de Cabala Chymica heet het, dat *de*

steen der wijzen mikrokosmos is, die door de wedergeboorte is ontstaan: blz. 182. Waar echter staat in de stukken, dat de groote boer een — boer is? Waar komt deze als boer te voorschijn? En waar wordt hij met den kleinen boer als boer vergeleken? Is reeds de kleine boer een boer? „De grijze kiel (blz. 85) heeft hij omgedaan, om zich te verbergen voor de machthebbenden, die hem meenen te vangen en te dwingen." Reeds de kleine boer van Grashof, „mijn boertje" op blz. 103, is allerminst wat hij op het eerste gezicht schijnt; hij kent zijn Latijn, is onder de vermomming heerlijk gekleed en glinstert daarbinnen van goud en juweelen. Met eenen sprong (blz. 89) eenen berg in kan hij zich onzichtbaar maken, en binnenkomen (blz. 98) kan hij door eene geslotene deur; daarbij beschikt hij over de stof van den Steen. Hij is heimelijk adept of meester, onbekende meerdere in den vergeestelijkten zin van het paswoord, dat uit Gen. 4 : 22 is genomen en in Engeland het maçonnieke paswoord van den meester, doch onder het Groot Oosten der Nederlanden onzinniger wijze het paswoord van den leerling is. Onder het Fransche en Nederlandsche Groot Oosten heeft de meester een na 1730 uit de moederloge ontvangen paswoord, dat doelen zal op de lieden van Byblos als bouwers van den Salomonischen tempel; in Engeland zelf is men tot de oude woorden teruggekeerd, doch ten onzent bestendigt men onder meer de verkeerdheid, dat het paswoord van den meester het paswoord heet van den leerling, die nog geen paswoord behoort te hebben.

De 'boer' van Grashof is adept of meester, ver-

trouwd met de Hermetische kunst in den hoogeren zin des woords, doch als zoodanig in het openbaar zich niet te kennen gevende; hij is een heimelijk schitterend of theosophisch alchimist, een Rozekruiser, een man, — men zie de voorrede en blz. 80 met 180 — die in den trant der oudheid aan de Quintessentie daarbuiten en in ons zelven, aan het ætherische pneuma, den geest van het eeuwige licht gelooft. En wie of wat is nu de nergens verschijnende gróóte Boer? Het groote gezicht aan hetzelfde lichtwezen, als wereldbewerker gedacht in de Orphische mysteriën, en als 'boer' fopperij voor duisterlingen, voor profanen; heet de mensch op blz. 110 de kleine wereld, de 'grosse Bauer' moet als de groote Mensch of Makranthropos de werk- en bouwmeester der oude mysteriën, zegge Phanes of het oneindige lichtwezen zijn. Waaruit onder ingewijden van 1625 of daaromtrent het licht van den vooruitgang werd verwacht, waardoor hervormingen en verbeteringen moesten komen, want hier speelden kinderlijkheid van verbeelding en mannelijkheid van vrijzinnigen hervormingsdrang door elkander heen. „We had need," says „Democritus Junior to the reader" „from his study in Christ Church, Oxford, December 5, 1620," „of *some general visitor* in our age, that should reform what is amiss, a just army of *Rosy Cross men*; for they will amend all matters, they say, — religion, policy, manners, with arts, sciences, etc." ('The Anatomy of Melancholy', p. 59 in the edition of 1652.) „That omniscient, only wise *fraternity of the Rosy Cross!*" (P. 45.) — „I will yet, to satisfy and please myself, make a Utopia of mine

own, *a new Atlantis*, a poetical commonwealth of mine own, in which I will freely domineer, build cities, make laws, statutes, as I list myself." (P. 60.) Men doet ons hier opeens denken aan Francis Bacon's New Atlantis, het onvoltooid nagelaten geschrift, dat na Bacon's dood in 1627 door W. Rawley is in het licht gegeven, en waarmede dan weder John Heydon's 'voyage to the land of the Rosicrucians' zoude te vergelijken zijn; Bacon's geschrift zelf toont als titelvignet bij eerste uitgave 'de beide zuilen'. Het vermeldt „the wise men of the society of Solomon's House", waarvan dan Heydon in zijne reis naar het land der Rozekruisers, die onzichtbare leden der Hermetische broederschap, zooals men ze placht te noemen, tot meerdere verduidelijking der beeldspraak „the Temple of Wisdom" heeft gemaakt; Bacon vermeldt „fathers of Solomon's House", en Heydon noemt ze „fathers of the Temple of the Rosy Cross or Holy House". Zoo wordt ook „the true state of Solomon's House" in Bacon's New Atlantis tot „the true state of the Rosy Cross" bij Heydon, en deze herhaalt met betrekking tot de Rozekruisers de beginselverklaring van Lord Bacon, wanneer het bij dezen heet: „The end of our foundation is the knowledge of causes and secret motions of things, and the enlarging of the bounds of human empire, to the effecting of all things possible."

Ritueel staan „the hidden mysteries of nature and science" nog altoos als voorwerp van onderzoek op het programma der Engelsche vrijmetselarij; onder het Groot Oosten der Nederlanden bevindt men zich 'sym-

bolisch' in den voorhof eener kapittelzaal van hoogere ingewijden, die vroeger ten onzent niets boven zich hadden, inzooverre zij waren geworden tot 'souvereine prinsen van het Rozekruis'. Een maçonniek Rozekruisersdiploma van 1 Juli 1810 uit 's Gravenhage, dat voor mij ligt, is uitgevaardigd „met alle eer en eerbied jegens den *Opperwerkmeester* der geheele wereld, *de eene en volmaakte bron des lichts*"; het zegel erop vertoont in het midden een kruis met eene roos aan het kruispunt, en zoo zal men zich ook tweehonderd jaar te voren het rozekruis hebben voorgesteld. Naar luid van een 'Tintinnabulum' (of 'klokkespel') uit die dagen heeft Gottlieb Schweighart gezegd, dat met de Rozekruisers het kruis (zelf) niets meer had te maken, doch door den driewerf goeden God veeleer was gevormd tot lieflijke en welriekende roos, en dat zij zich om 'die' reden broeders noemden van het Rozekruis, d.w.z. rozen, uit het kruis voortkomende. Anders gezegd, de Rozekruiserij was vol verbeelding bedoeld als eene aan of uit het Christendom ontluikende nieuwe gedachte, als eene uit het Christendom geborene vrijdenkerij, wat niet wegneemt, dat wanneer in de voorrede bij Grashofs boekje op *„de hoogloffelijke orde van het Rozekruis"* een beroep wordt gedaan, deze daar zelfs *„eene godzalige broederschap"* heet. Wat echter léért men ons? „De steen der wijzen (blz. 8) ontstaat uit een ding, dat gering is en niettemin de grootste schat wordt"; „de gereinigde Mercurius", die van den beginne „alle metalen" reeds is, heet als het 'zout' dier metalen „veel hooger dan het gewone goud of zilver ooit kan zijn, omdat in hem zijns levens geest

nog is, wat aan het gewone goud of zilver ontbreekt." En merkt Grashof op, dat de mensch terecht de kleine wereld wordt genoemd, Grellius beweert (op blz. 182), dat als mikrokosmos de bij 'wedergeboorte' ontstane steen der wijzen is te denken. „In dien trant dan (blz. 200) is de lapis philosophorum anakephaláiòòsis en summier begrip van al hetgeen in hemel is en op aarde; hij is geen diameter, die hemel en aarde scheidt, maar een volmaakt compendium der wereld." *De steen der wijzen in den zin der Rozekruisers is het juweel der volledige wijsheid;* niets anders dan dat is bedoeld, wanneer (op blz. 112) Grashof gewaagt van „de transmutatie uit lageren graad tot hoogeren, of uit onvolmaaktheid tot volmaaktheid en zuiverheid."

En men werpe eenen blik op de cabbalistische figuur, weergegeven in het M.·. W.·. van 27 December 1913. „De ster, die gij ziet, en waardoor hemel en aarde in beweging blijven, is geen ster, maar u voorgeteekend om de zwakte der menschelijke natuur... zij is niets anders dan een onzichtbaar vuur, een eeuwig licht,.... de ster der wijsheid." (Blz. 120.) De hoofdloge Royal York in Berlijn bewaart een borstkruis van de orde der Kruisbroeders uit de zeventiende eeuw, dat aan de voorzijde de letters R:· A:· C:· (= Reverenda Amicitiæ Confœderatio) en bovenaan de Paracelsisch alchimistische symbolen van lichaam, (levens-)geest en ziel als teekenen van drie graden, aan de achterzijde bovenaan eene kroon, beneden een doodshoofd boven gekruiste beenderen, en in het midden twee pentegrammen aan weerszijden van een dubbelen driehoek als *vlammende ster* vertoont. Het is

duidelijk, dat dit voorname logesymbool een uit de zeventiende eeuw afkomstig zinnebeeld van het ætherische pneuma is; „het is (blz. 146) het hemelsche vuur" vooröndersteld in het meesterschap van de Rozekruisers, en als zoodanig (vgl. Matth. 3 : 11) hetzelfde als de Heilige Geest des Christendoms. Wanneer in onze loges bijbel, winkelhaak en passer de drie groote lichten heeten, is dat eene uit Engeland gekomene fopperij voor kinderlijke mannen, die met zinnebeelden spelen, waarvan hun de zin ontgaan is; de drie groote lichten van de Loge, het logetableau zelf laat ze nog zien, zijn de twee groote lichten van Gen. 1 : 16 plus het onbegrepene licht van de Loge zelve; de drie kleine lichten óp het tableau symboliseeren Zon en Maan en Logemeester, en 'logemeester' is weer niets dan schuilnaam voor het eeuwige licht van het Rozekruisersmysterie, waarop nog met „het licht van de loge" onwetend wordt gedoeld, terwijl het bij zon en maan van het tableau zelf als vlammende ster is te vinden, of liever wordt voorgesteld.

„Wanneer wij," zoo leest men in ons boekje op blz. 91, „onze stof met name noemden, zouden dwazen en rijken niet gelooven aan haar bestaan." Doch den leergierige wordt (op blz. 111—112) toegevoegd: „gij moet alles verstaan niet naar de letter, maar philosophisch." En dat heet dan de kunst, onze kunst, deze eerwaardige kunst, deze hooge kunst en goddelijke wijsheid; de 'koninklijke kunst' der vrijmetselaren is in den grond de kunst, om den zin van zinrijk verbloemde rede te doorzien. Men kan in die kunst van Rozekruisers (blz. 49) *het hoogste meesterschap*

verwerven, en ziet dan heen door den uitwendigen schijn, — op voorwaarde van geheimhouding. „God make u stil," zegt Grashof (op blz. 40-41), „dat gij het niet aan een ander lichtvaardig, of aan iemand, die het niet waard is, openbaart." „De drie metallische en minerale speciës (van zon, maan en mercurius) moet men voor gewone en onwaardige lieden op het hoogste verbergen; men moet de dwazen op hunne dwaalwegen altijd laten begaan, want die zijn er niet voor bestemd of uitverkoren, en voor hen zal het wel zoo lang verborgen blijven, tot zij zon en maan kunnen brengen in één corpus." (Blz. 21—22.) „Want God," zegt (op blz. 86) de onbekende meerdere, het zoogenaamde boertje, „heeft niet zonder zwaar oordeel gewild, dat de wijsheid onder den naam van dwaasheid werd geopenbaard, opdat namelijk het mysterie zijner kracht een geheim zoude zijn; eindelijk echter zal onze goede zaak zegevieren."

Die goede zaak is niet de Christelijke, al is zij nog niet de zaak eener verloopene, oorlog en omwenteling stokende en bevorderende, hedendaagsche vrijmetselarij; zij is (blz. 32) het *secretum sapientum antiquorum,* het geheim van vóór-Christelijke wijzen, dat in alle ónschuld voorloopig geheim blijven moet. Grellius blijft op zijne beurt op de lijn van Grashof, wanneer (blz. 169) de 'Cabala Chymica' wordt overgeleverd met de woorden: „ik verlaat mij op uwe belofte, dat gij het aan onwaardigen niet zult openbaren; anders zal tweevoudig over u de roede worden gebonden." Wij vernemen dus mysterietaal; in dien trant vernemen wij (op blz. 80) van Grashof, dat al hetgeen de wijzen

zoeken in *Mercurius of Azoth* schuilt. Vóór het jaar 1000 onzer telling hadden 'Trouwe Broeders' van Bássora geloofd, dat de delfstoffen, met name de metalen, in verscheidenheid van verhouding voortkwamen uit kwikzilver èn zwável, wat zij zullen gehad hebben uit de Syrische vertalingen, waarin zij hunne Alexandrijnsche bronnen lazen; dat aan alle dingen 'kwikzilver' ten grondslag ligt, was in de vierde eeuw beweerd door Pibéchius, en de geest van den vurigen zwavel zal door de vertalers bij vergissing zijn gehaald uit het pneuma theîon, den goddelijken æthergeest, der Alexandrijnen. Als πνεῦμα θεῖον schuilt hier achter kwikzilver en zwavel tezamen genomen de Æther als het beginsel van alles, waarin ook naar het zeggen der Orphische ingewijden de ziel des menschen haren wortel had; later nog schijnt Paracelsus, voor wien Mercurius het pneumatische, de quintessentie van den geest inderdaad heeft beteekend, op het ætherische pneuma de middeleeuwsch Arabische benaming van het bij Mercurius gedachte metaal verdraaid te hebben toegepast. In middeleeuwsch Arabisch moet kwikzilver *azoc* heeten, of *azoch*, en de a + (Latijnsche) z + (Grieksche lange) o + (Hebreesche) thau maakte hiervan „het eerste en het drievoudig aangeduide laatste"; zoo werd 'Azoth' tot geheimzinnigen naam voor den Æther, die ook Mercurius heeten kan — in ons. Bij Grashof blijken (op blz. 80) sal, sulphur en mercurius symbolen voor corpus, anima en spiritus, en tusschen corpus en anima, of lichaam en ziel, wordt de spiritus of 'geest' aangemerkt als amborum copula; van die copula, van dien spiritus of 'mer-

curius' is (op blz. 180) de blanke duif het zinnebeeld, zoodat deze bedoeld is als ἀπόσπασμα αἰθέρος, als het menschelijk aandeeltje in het ætherische pneuma en het astrale licht. Zietdaar de verborgenheid: op voorbeeld van Paracelsus was voor den Rozekruiser Azoth het eerste en het laatste als Quintessentie der oude theosophie, als de goddelijke Wereldæther der Stoïcijnen, en het zielehulsel der Orphische Pythagoreesche Hermetische ingewijden noemde hij bij gelegenheid Mercurius, — die álles was. Dat men in de zeventiende eeuw boven alles uit als eeuwigen werk- of bouwmeester 'koning Saturnus' heeft gekend, getuigt in 'de Twaalf Sleutels' van 1660 het driegradentableau van lichaam, 'geest' en ziel, waarop aan weerskanten van het symbool ook zon en maan prijken. En bij Grashof heet (op blz. 54) de steen der wijzen of het zout der metalen *onze blanke Saturnus.* „Hier (blz. 58) ziet men duidelijk, dat in en uit Saturnus het goud komt," het goud der wijsheid, „het meesterschap (blz. 21) dezer geheele kunst"; „God make u stil, dat gij het niet aan een ander lichtvaardig, of aan een, die het niet waard is, openbaart."

Als 'Vrijmetselarij' zal zich sedert 1735 gewijzigd en veranderd van Engeland uit over Duitschland eene geheimdoenerij hebben verspreid, die ruim honderd jaar tevoren 'met inhoud' uit Duitschland zelf naar Engeland was gegaan; in eene briefwisseling tusschen Comenius en diens vriend Andreæ was al in 1628 gesproken van *Amicitia en hare wetten.* En een handschrift van 1778, dat in 1906 is aan het licht gekomen, een exemplaar van het wetboek voor eenen 'bond

van Onscheidbaren', zooals dat was afgeschreven voor eene nieuwe plaatselijke te Halle gestichte vereeniging, Reverenda Confœderatio genaamd, getuigt van drie met alchimistische teekens aangeduide graden, zooals die ook reeds moeten zijn bedoeld geweest op het Saturnustableau van 1660; paswoord was *Amicitia* en kenteeken een (Grieksch) *kruis*. De bond was *de orde der Kruisbroeders*, over wier 'bedrieglijke mysteriën' in 1660 aan Sam. Hartlieb was geschreven door Dr John Worthington met de woorden: „the cheats of the fraternity of the Holy Cross, which they call mysteries, have had infinite disguises and subterfuges." Men kan nu loochenen, dat de Opperbouwmeester der Vrijmetselaren de voor Engelsche domheid onkenbaar gewordene Makranthropos is of groote Mensch van de Rozekruisers, die dan toch in verhouding tot het oneindige wezen eigen meesterschap op oud heidensche wijze mikrokosmisch hebben gedacht; „daarom," zegt (op blz. 183) de Cabala Chymica, „kan men dan op zijne wijze als de rechte geregenereerde en wedergeborene mikrokosmos een heer heeten van den Makrokosmos, de groote wereld." Bewezen behoeft men het niet te noemen, dat *Eeuwigheid en Æther*, die voor Grieken openlijk *Chronos* (of Kronos = Saturnus) hadden geheeten *en Zeus*, doch voor Orphische ingewijden *Æon en Phanes* waren, in de dagen van de Renaissance door broeders van het Rozekruis zijn overgenomen van Proklos en de zijnen, om door mannen van de latere Loge onbegrepen en in eenen als Opperbouwmeester te worden bestendigd. Zin echter heeft het Engelsche paswoord van den meester

alleen bij vooronderstelling van adepten der zoogenoemde Rozekruiserij; ook heeft reeds de broeder van het Rozekruis onder het beeld van den 'bouwmeester' gearbeid. In de tweede helft der zeventiende eeuw zal de orde van het Rozekruis de Engelsche vrijmetselarij als vakvereeniging tot mystificatie hebben gemaakt, eene fopperij van die 'orde' voor zichzelve, waarin geen symbool meer begrepen en het ware woord zelfs niet gezocht wordt.